

Η σκηνή με τον ΚΗΡΥΚΑ 1326-1370

1330 δώσε την εντολή σου: Πιθανή ένδειξη αμηχανίας του κήρυκα, αφού του είχαν τελειώσει πια τα τιμητικά επίθετα για τον Πεισέταιρο. Μπορεί όμως να ζητεί την παρέμβαση του Πει., ώστε να ηρεμήσει ο χορός, προκειμένου να ακουστεί το δικό του μήνυμα.

1331-2 με το χρυσό στεφάνι τούτο όλοι... σε στεφανώνουν οι λαοί (αρχ. *στεφάνω σε χρυσῶ τῷδε... στεφανοῦσι... οἱ πάντες λεῶ*): Η διατύπωση **όλοι... οι λαοί** ήταν συνηθισμένη προσφώνηση σε συναθροίσεις Αθηναίων πολιτών. Ο Θεμιστοκλής και ο Ευριδιάδης τιμήθηκαν από τους Λακεδαιμονίους με στεφάνι από κλαδί ελιάς, για τη σοφία και δεξιότητά του ο πρώτος, για την ανδρεία και γενναιότητά του ο δεύτερος, που οδήγησαν από κοινού στη συντριβή του Ξέρξη.

1333-4 τους λαούς... ευχαριστώ: Λέγοντας τα λόγια αυτά δέχεται (στο αρχαίο κείμενο υπάρχει το ίδιο ρήμα: *δέχομαι*) το στεφάνι στο κεφάλι του.

1335-65 ω ουράνιας... γι' αυτούς που θά 'ρθουν: Τα λόγια του κήρυκα έχουν χαρακτηρισρα και ύφος *τραγικής αγγελίας*, περιεχόμενο όμως κωμικό.

1338-42 πριν τη χτίσεις... κρατούσαν κοντοράβδια: δεν έτρωγαν...μακριά μαλλιά: οι Σπαρτιάτες είχαν όντως μακριά μαλλιά και ζωή λιτή, χωρίς πολυτέλειες· απ' αυτό το χαρακτηριστικό ίσως προκύπτουν και τα υπόλοιπα που είναι βέβαια κωμικές υπερβολές. Στην Αθήνα ωστόσο υπήρχαν άνθρωποι με αριστοκρατικές ιδέες και προτιμήσεις που έτρεφαν φιλικά αισθήματα προς τους Λάκωνες. Οι φιλικές προτιμήσεις μπορεί να εκδηλώνονταν και με κάποιο μιμητισμό {βλ. και στο συνοδευτικό κείμενο **19** τέτοιου είδους συμπεριφορές}. **σωκρατοφέρνανε:** δεν είναι περιεργό που ο Σωκράτης λόγω τρόπου ζωής, ίσως όμως και λόγω αισθημάτων σχετίζεται εδώ με τη λακωνομανία (λιτός, χωρίς ιδιαίτερα καλές σχέσεις με τη σωματική καθαριότητα). **κοντοράβδια:** ρόπαλα, ραβδιά.

1343 πουλομανία (αρχ. *ὀρνιθομανοῦσι*): Αυτή η μανία των ανθρώπων εκδηλώνεται σύμφωνα με τον κήρυκα κατά τρεις τρόπους α) οι άνθρωποι μιμούνται τους τρόπους, τη συμπεριφορά των πουλιών, β) χρησιμοποιούν ονόματα πουλιών για παρατσούκλια και γ) τραγουδάνε τραγούδια, όπου γίνεται λόγος για πουλιά.

1345-9 μύγες σα χάφτουν... μαθαίνουν: «Η μετάφραση βρέθηκε στην ανάγκη ν' αντικαταστήσει το αστείο του πρωτοτύπου, που θα ήταν ακατανόητο.» {Την ακριβή απόδοση του αρχαίου κειμένου στα νεοελληνικά βλ. στο συνοδευτικό κείμενο **20**}.

1352-60 μέσα στ' αλώνι... σαν τα τρυγόνια: Στο πρωτότυπο ο κήρυκας απαριθμεί ονόματα προσώπων, λιγότερο ή περισσότερα άγνωστων σ' εμάς, με τα παρωνυμιά (=παρατσούκλια) τους που ήταν ονόματα πουλιών· γι' αυτό η μετάφραση απομακρύνεται απ' το πρωτότυπο, αποδίδει ωστόσο το νόημά του. {Την ακριβή απόδοση του αρχαίου κειμένου στα νεοελληνικά βλ. στο συνοδευτικό κείμενο **21**}.

- Ένα σου λέω: σε λίγο εδώ θα φτάσουν
αμέτρητοι, ζητώντας ν' αποκτήσουν
φτερούγες κι αιτονύχηδες να γίνουν.
Φτερά λοιπόν να βρεις γι' αυτούς που θά 'ρθουν. **1365 [1307]**
- ΠΕΙ.** Εμπρός, καιρό ας μη χάνουμε. Εσύ τρέξε
και γέμιζε καλάθια και κοφίνια
όλο φτερά κι όσα μαζεύονται, έξω
να μου τα φέρνει εδώ ο Μανής. Εγώ
θα δέχομαι γραμμή τους επισκέπτες. **1370 [1312]**
- ΧΟ.** Σε λιγάκι οι άνθρωποι όλοι [στροφή]
μεγαλούπολη θα λεν αυτή την πόλη.
- ΠΕΙ.** Τυχρή μονάχα να 'ναι.
- ΧΟ.** Πώς την πόλη μου θανμάζουν κι αγαπάνε!
- ΠΕΙ.** Πιο σδέλτα φέρνε γρήγορα. **1375 [1317]**
- ΧΟ.** Μετανάστης όποιος τώρα εδώ θα 'ρθει
θά 'δρει ό,τι καλό ποθεί·
Έρωτα, Σοφία
και την Ησυχία
θά 'δρει την ειρηνική,
που χαμόγελα σκορπά η γλυκιά θωριά της·
θα 'ναι οι Χάριτες οι αθάνατες κοντά της. **1380 [1321]**
- ΠΕΙ.** Τι τεμπελιά είν' αυτή; Κουνήσου λίγο.
- ΧΟ.** Μπρος! Φτερά! Γεμίστε, φέρτε ένα κοφίνι. [αντιστροφή]
*Και σν σπρώξε τον και πάλι. **1385 [1326]**
- ΠΕΙ.** Χτυπώντας τον έτσι.*
- ΧΟ.** Τι γαϊδούρι! Κοίτα κει τον ακαμάτη.
- ΠΕΙ.** Τεμπέλης που 'ναι ο άτιμος.
- ΧΟ.** Εσύ δάλε πρώτα πρώτα τα φτερά
τούτα δω με τη σειρά· **1390 [1331]**
όσα κελαηδούνε
ή μαντολογούνε,
χώρια τα θαλασσινά,
κι εξετάζοντας αυτούς που εδώ θ' αράζουν
να τους δίνεις τα φτερά που τους ταιριάζουν. **1395 [1334]**
- ΠΕΙ.** Μα τα γεράκια, δεν κρατιέμαι πια άλλο·
αρχιτεμπέλη, για άρπα τη, να μάθεις.

1362-3 σε λίγο εδώ θα φτάσουν αμέτρητοι: Οδηγημένοι από την ορνιθομανία τους θα θελήσουν να κατοικήσουν στη νέα πολιτεία των πουλιών. Η φράση αποτελεί εξαγγελία για τους τρεις επισκέπτες που θα καταφθάσουν σε λίγο, ο ένας μετά τον άλλο.

Ερώτημα

Ποιο είναι το ουσιώδες νέο που αναγγέλλει ο κήρυκας και με ποιες λέξεις διατυπώνεται στην αγγελία του;

Εγκωμιαστικό Αμοιβαίο 1371-1395

Ορισμό του αμοιβαίου βλέπε στα σχόλια των στίχων 439-468.

1371-82 σε λιγάκι... κοντά της, 1384-95 μπρος!... ταιριάζουν: Οι δύο αυτές στροφές αποτελούν ένα αμοιβαίο. Ο χορός διαλέγεται με τον Πεισέταιρο μόνο με αδόμενους στίχους. Στη στροφή έχουμε το μελωδικό αντίλαλο στα νέα του κήρυκα: ο χορός ξεσπάει με ενθουσιασμό, θεωρεί βέδαιο ότι η πόλη του θα γίνει μεγαλούπολη και την εξυμνεί. Στην αντιστροφή ο χορός δίνει τις αναγκαίες οδηγίες προετοιμασίας για να δεχθούν στην πόλη τους τους επισκέπτες που θα 'ρθουν.

1379-80 και την Ησυχία... την ειρηνική: Η ησυχία αυτή συνδυάζεται με την απραγμοσύνη, και δεν ταιριάζει σε ανθρώπους που «ούτε οι ίδιοι ησύχαζαν ούτε τους άλλους ανθρώπους άφηναν να ησυχάσουν» (Θουκυδίδης).

1391-3 όσα κελαηδούνε ή μαντολογούνε, χώρια τα θαλασσινά (αρχ. *τά τε μουσίχ' ὁμοῦ τὰ τε μαντικά καὶ τὰ θαλάττια*): Η κατηγοριοποίηση αυτή σχετίζεται, μερικά τουλάχιστον, και με το είδος των φτερών που θα έχουν ζήτηση από τους επισκέπτες που θα εμφανιστούν στη συνέχεια και με τη βαρύτητα που έδιναν οι Αθηναίοι στους ποιητές και μουσικούς, τους μάντεις και τους ναύτες.

1396 μα τα γεράκια: Οι όρκοι είναι προσαρμοσμένοι στα νέα δεδομένα.

Ερώτημα

Πώς αντιδρά ο χορός στα λόγια του κήρυκα;

ΠΑΤΡΟΚΤΟΝΟΣ

- Να γινόμεναι αἰτός αἰθερόλαμνος,
για να πέταγα πάνω απ' τα κύματα
της γαλάζιας, της άκαρπης θάλασσας. **1400 [1339]**
- ΠΕΙ.** Μας τα 'πε αληθινά ο μαντατοφόρος;
κάποιος εδώ σιμώνει... αἰτολογώντας.
- ΠΑ.** Πο πο!
Δεν έχει πράμα πιο γλυκό απ' το πέταμα.
Έχω πουλομανία, πετάω και θέλω **1405 [1344]**
να ζω μ' εσάς, οι νόμοι σας μ' αρέσουν.
- ΠΕΙ.** Ποιοι νόμοι; Των πουλιών πολλοί 'ναι οι νόμοι.
ΠΑ. Όλοι προπάντων το ότι ωραίο λογίζεται
να δαγκώνουν, να πνίγουν το γονιό τους.
- ΠΕΙ.** Α ναι, περνά για αντρείος όποιος χτυπήσει,
ακόμα κλωσσοπούλι, το γονιό του. **1410 [1349]**
- ΠΑ.** Γι' αυτό ποθώ να μείνω εδώ, να πνίξω
το γονιό μου και να 'χω εγώ το διος του.
- ΠΕΙ.** Στων πελαργών τις στήλες είναι κι ένας
νόμος παλιός για τα πουλιά που ορίζει: **1415 [1353]**
«Σαν ξεπετάξει πια όλα τα μικρά του
ο πελαργός πατέρας θρέφοντάς τα,
αυτά χρωστούν να θρέφουν τον πατέρα».
- ΠΑ.** Μον 'φεξε, αλήθεια, που ήρθα δω, αν χρωστάω
να συντηρώ και τον πατέρα τώρα. **1420 [1359]**
- ΠΕΙ.** Καθόλου, αγαπητέ μια κι ήρθες όμως
με φιλικά για μας αισθήματα, άκον.
Σαν ορφανό πουλί θα σε φτερώσω
κι όχι άσκημες ορμήνιες θα σου δώσω,
όμοιες μ' αυτές που από παιδί είχα μάθει. **1425 [1363]**
Μη δέρνεις τον πατέρα σου· έλα πιάσε
με το ένα χέρι τούτη τη φτερούγα,
με το άλλο αυτό το νύχι· πες πως είναι
λειρι κοκκόρου τούτο δω, και σύρε, **1430 [1367]**
γίνε στρατιώτης και φρουρός, και ζήσε
απ' το μισθό σου, κι' άσε το γονιό σου
να ζει. Κι αφού σου αρέσουν κιόλα οι μάχες,
πέτα στη Θράκη απάνω και πολέμα.
- ΠΑ.** Σωστά όσα λες, μα το Διόνυσσο, είναι
και θα σ' ακούσω.
- ΠΕΙ.** Φρόνιμα θα κάμεις. **1435 [1371]**

Η δεύτερη ομάδα των σκηνών διεκπεραίωσης 1398-1539

α) Πατροκτόνος 1398-1435

Ο νεαρός που δεν έχει ακόμα φονεύσει τον πατέρα του, αλλά έρχεται αποφασισμένος να το κάνει· γι' αυτό χρειάζεται, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, τα φτερά.

1398-1400 να γινόμεν... θάλασσας: Η τάση φυγής είναι από τα βασικά χαρακτηριστικά της κωμωδίας των *Ορνίθων*, χωρίς να είναι το κυρίαρχο. Η συχνή αναφορά σε πρόσωπα και καταστάσεις της πόλης των Αθηνών ή η μεταφορά στοιχείων της Αθηναϊκής ζωής στην πολιτεία των πουλιών συντηρούν την επαφή με την πραγματικότητα.

1406-7 οι νόμοι σας... πολλοί 'ναι οι νόμοι: Στα αρχαία ελληνικά η λέξη *νόμος* σήμαινε α) ό,τι και σήμερα και β) μελωδία με σαφή ταυτότητα και χαρακτήρα και ειδικότερα μελωδία που τραγουδιόταν ή παιζόταν σ' επίσημο περιβάλλον στο οποίο άρμοζε παραδοσιακά: θυσία, ταφή, αγώνα στο πλαίσιο γιορτής ή επαγγελματική επίδειξη. Τα πουλιά, λόγω των μελωδικών τους επιδόσεων σχετίζονταν με τη β' σημασία. Η πολιτεία τους όμως απαιτούσε και την α' σημασία της λέξης. Στο χωρίο γίνεται λογοπαίγνιο με τις δύο σημασίες.

1416-8 σαν ξεπετάξει... τον πατέρα: Νόμος του Σόλωνα όριζε αυστηρή ποινή (*ἀτιμία*: στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων) για την κακομεταχείριση των γονέων (*γονέων κάκωσις*).

1423 σαν ορφανό πουλί θα σε φτερώσω: Κατά τη διάρκεια των Μεγάλων Διονυσίων και πριν από τους αγώνες δράματος γινόταν στο θέατρο του Διονύσου αναγγελία τιμητικών διακρίσεων για πολίτες και ξένους που πρόσφεραν ιδιαίτερες υπηρεσίες στην πόλη. Μεταξύ των τιμωμένων ήταν και οι γιοι πεσόντων πολιτών (*ὀρφανοί*), που έκαναν παρέλαση, μόλις συμπλήρωναν τα 18 έτη, με οπλισμό που τους έδινε η πολιτεία. Μπορεί ο Πατροκτόνος να μην είναι γιος ανθρώπου που έπεσε στον πόλεμο, ούτε να είναι ορφανός, αλλά να θέλει ο ίδιος να προκαλέσει την ορφάνια του· ο Πει. όμως του κάνει εδώ μια παραχώρηση για τα «φιλικά» (στ. 1422) του αισθήματα προς τα πουλιά.

1426-9 έλα πιάσε... λειρί κοκόρου τούτο εδώ: Ο Πει. του δίνει ασπίδα για φτερούγα, ξίφος για νύχι και περικεφαλαία με λοφίο για λειρί κοκόρου.

1433 πέτα στη Θράκη απάνω: Αναφέρεται στην περιοχή βορείως των δόρειων ακτών του Αιγαίου.

1435 και θα σ' ακούσω (αρχ. *καὶ πείσομαί σοι*): θα πεισθώ σε σένα, τον Πεισέταιρο.

Ερωτήματα

1. Να συγκρίνεις τα όσα είχαν υποσχεθεί μεταξύ άλλων τα πουλιά στην *παράδοση* (στ. 799-801) με τα όσα συμβουλεύει τώρα τον Πατροκτόνο ο Πεισέταιρος.
2. Να ανατρέξεις στη σκηνή με τον Ποιητή. Σύγκρινε τον τρόπο που μεταχειρίζεται ο Πεισέταιρος εκείνον και τον Πατροκτόνο.

ΚΙΝΗΣΙΑΣ

- Ω, με φτερούγες ανάλαφρες πάω για τον Όλυμπο,
κι όπως πετώ, μουσικόδρομους πάντα καινούριους...
- ΠΕΙ.** Φορτίο φτερά χρειαζόμαστε για τούτον.
ΚΙ. ακολουθώ με μυαλό και κορμί που ποτέ δε δειλιάζουν.
ΠΕΙ. Ω, χαίρε, Κινησία, κουφόξυλό μου. **1440 [1377]**
Πώς το κουτσό εδώ πόδι κυκλοφέρνεις;
ΚΙ. Θέλω πουλί, θέλω αηδόνη να γίνω γλυκόλαλο.
ΠΕΙ. Κόψε τις μελωδίες και πες τι θέλεις.
ΚΙ. Θέλω να με φτερώσεις, να πετάξω
στους αιθέρες ψηλά, κι από τα νέφη **1445 [1383/4]**
πρωτόφαντους διθύραμβους ν' αρπάξω,
χιονοδαρμένους κι αεροσαλεμένους.
ΠΕΙ. Οι διθύραμβοι πιάνονται από τα νέφη;
ΚΙ. Ναι, κρέμεται από κει η δική μας τέχνη.
Των διθύραμβων είναι αιθέρια η λάμψη, **1450 [1388]**
σκοτεινή, μαυρογάλαζο ένα φέγγος,
φτεροσάλευτη· για άκον, να το νιώσεις.
ΠΕΙ. Δεν είναι ανάγκη.
ΚΙ. Θεσ δε θεσ, θ' ακούσεις.
Για σε όλον θα ιστορήσω τον αέρα.
Ω εσείς μορφές των πετούμενων, **1455 [1393]**
των αιθερόδρομων,
των μακρολαίμικων...
ΠΕΙ. Οοοόπ!
ΚΙ. *πάνω από την αλμυρή τη θάλασσα πετώντας,* να 'τανε
με των ανέμων να πάω τις πνοές... **1460 [1396]**
ΠΕΙ. Θα κόψω τις πνοές σου, μα το Δία.

6) Κινησίας 1436-1475

Ο Κινησίας είναι ο δεύτερος επισκέπτης της σειράς αυτής. Ήταν ποιητής διθυράμβων (αρχικά λατρευτικό τραγούδι προς τιμήν του Διονύσου, αργότερα διευρύνθηκε θεματικά υπό την επίδραση των έπων και απέκτησε αφηγηματικά μέρη με χαρακτηρισά μυθολογικό. Στο τελευταίο τέταρτο του 5ου π.Χ. αι. συντελείται ριζική μεταβολή· η μουσική αποκτά το προβάδισμα σε σχέση με το κείμενο κι έτσι ο αυλητής γίνεται το πρωταγωνιστικό πρόσωπο. Νεολογισμοί, σύνθετες λέξεις, κατάργηση της αντιστοιχίας στίχων και συλλαβών μεταξύ στροφής και αντιστροφής και τέλος περίτεχνη μελωδία είναι τα κύρια χαρακτηριστικά του νέου διθυράμβου). Ο Κινησίας φαίνεται ότι ανήκε στους εκπροσώπους του ανανεωμένου διθυράμβου της εποχής αυτής και γι' αυτό δέχεται κι εδώ την κριτική του Αριστοφάνη.

1436 ω, με φτερούγες... Όλυμπο: Στίχος από ποίημα του λυρικού ποιητή Ανακρέοντα (6ος π.Χ. αι.) προσαρμοσμένος από τον Αριστοφάνη.

1437 μουσικόδρομος: Εικόνα συνηθισμένη στην ποίηση ο μουσικός δρόμος (αρχ. *δόξ μελῶν, λόγων*).

1438 φορτίο... για τούτον: Σχόλιο, που δεν ακούει ο Κινησίας, για τους πολλούς μουσικούς δρόμους, τις ποικίλες μελωδίες που ισχυρίζεται ο ίδιος ότι χρησιμοποιεί, όντας γνήσιος εκπρόσωπος του νέου διθυράμβου. Οι πολλές διαδρομές απαιτούν και πολλά μέσα για να πραγματοποιηθούν, γι' αυτό του χρειάζονται πολλά φτερά!

1440 Κινησία, κουφόξύλό μου: Ο Κινησίας φαίνεται ότι ήταν στο παρουσιαστικό πολύ λεπτός και αδύναμος.

1441 πώς το κουτσό εδώ πόδι κυκλοφέρνεις (αρχ. *τί δεῦρο πόδα σὺ κυλλὸν ἀνὰ κύκλον κυκλεῖς*): Εδώ αποτυπώνονται μερικά χαρακτηριστικά του νέου διθυράμβου: παρηχήσεις του «κ» και του «λ», περιφραστική διατύπωση (*πόδα ἀνὰ κύκλον κυκλεῖς*). Ο διθύραμβος λεγόταν και κύκλιος χορός, από την κυκλική κίνηση του χορού γύρω από την *ορχήστρα* του θεάτρου. Το πόδι χαρακτηρίζεται «κουτσό» πιθανότατα λόγω της ακανόνιστης κίνησης του χορού, που υπαγορευόταν από τον ακανόνιστο ρυθμό που είχαν αυτές οι ποιητικές συνθέσεις.

1445-9 κι από τα νέφη... η δική μας τέχνη: Πρόκειται δηλαδή για όχι ιδιαίτερης βαρύτητας διθυράμβους! Η τέχνη των νέων διθυραμβοποιών εξαρτάται («κρέμεται», αρχ. *κρέμαται*) άλλωστε από τα σύννεφα («από τα νέφη», αρχ. *ἐκ των νεφελῶν*) κι έχει άμεση σχέση μ' αυτά!

1450-2 των διθυράμβων... φτεροσάλευτη: Πρόσεξε τους αντιφατικούς συνδυασμούς «λάμψη»—«σκοτεινή», «μαυρογάλαζο»—«φέγγος».

1455-7 ω εσείς... μακρολαίμων: Για τα σύννεφα που παίρνουν τη μορφή πουλιών.

1458 οοοόπ!: Είναι φανερό ότι ο Πει. προσπαθεί είτε με λόγια (στ. 1453) είτε με κάποιες ενέργειές του να σταματήσει την απαγγελία του Κινησία.

1461 θα κόψω τις πνοές σου: Είναι σαν να του λέει «θα σου κλείσω, θα σου μπουκώσω το στόμα για να σταματήσεις πια».

- ΚΙ.** μια προς το νότο ακλουθώντας το δρόμο,
μια στο βοριά το κορμί μου ζυγώνοντας,
την αυλακιά τ' ουρανού *του αλίμενου* σκίζοντας.
Γέρο, σοφή κι ωραία η σκέψη σου ήταν. **1465 [1401]**
- ΠΕΙ.** Σε κάνω φτεροσάλευτο· δε θέλεις;
ΚΙ. Πώς φέρνεσαι έτσι στον ποιητή, που κύκλιους
χορούς γυμνάζει κι οι φυλές μαλώνουν
ποια να τον πρωτοπάρει;
- ΠΕΙ.** **1470 [1405]**
Θες να μείνεις
κοντά μας και Χορό να προγυμνάσεις
από πετούμενα όρνια; *Κρεκοπίδα
φυλή, και χορηγός ο Λεωτροφίδης.
ΚΙ. Το βλέπω, με γελάς, μα εγώ, να ξέρεις,
με πείσμα θα επιμείνω, ώσπου να πάρω
φτερά και να πετάω μες στον αέρα. **1475 [1409]**
- ΣΥΚΟΦΑΝΤΗΣ**
Ω, τι πουλιά να 'ναι αυτά τα φτωχά,
τα παρδαλόφτερα;
Πες, χελιδόνι μου εσύ, παρδαλό μακροφτέρουγο.
ΠΕΙ. Κακός μπελάς μάς έχει ξεφτυρώσει.
Να κι άλλος· μουρμουρίζοντας ζυγώνει. **1480 [1414]**
ΣΥ. Το ξαναλέω: Παρδαλό μακροφτέρουγο.
ΠΕΙ. *Για το ρούχο του, φαίνεται, λέει το τραγούδι·*
πολλά θα του χρειαστούνε χελιδόνια.
ΣΥ. Ποιος δίνει εδώ φτερά στους επισκέπτες;
ΠΕΙ. Εγώ· μονάχα λέγε τι σου λείπει. **1485 [1419]**
ΣΥ. Φτερά, φτερά· και μη ρωτήσεις άλλο.
ΠΕΙ. Λες να πετάξεις ίσια στην Πελλήνη;

- 1462-4 μια προς το νότο... σκίζοντας:** Ενώ ο Πει. κινείται απειλητικά κατά του Κινησία μ' ένα κοφίνι φτερά (για το τι περιέχει το κοφίνι βλ. στ. 1384, 1389-95), αυτός συνεχίζοντας το σκοπό του και ακολουθώντας το ρυθμό του κινείται μεταβάλλοντας κατεύθυνση. **αυλακιά... σκίζοντας:** Ο αέρας παρουσιάζεται σαν κάτι ανάλογο με τη θάλασσα («σκίζω», αρχ. *τέμνω αὐλακα*)· διαφοροποιείται όμως απ' αυτή με το επίθετο «αλίμενος».
- 1465 γέρο... ήταν:** Είναι η αντίδραση του Κινησία στην ενέργεια του Πει. που άδειασε πάνω του το κοφίνι με τα φτερά.
- 1468-9 οι φυλές... πρωτοπάρει:** Κάθε μια από τις δέκα αθηναϊκές φυλές παρουσίαζε στα Μ. Διονύσια το δικό της χορό των ανδρών και των εφήβων. Για να έχουν πιθανότητα διάκρισης θα αναζητούσαν τους καλύτερους ποιητές· γι' αυτό οι καλοί ποιητές ήταν περιζήτητοι. Οι ίδιοι οι ποιητές ήταν κατά κανόνα και εκείνοι που γύμναζαν το χορό, που ήταν οι *διδάσκαλοι* του χορού (βλ. και στ. 1470).
- 1471-2 Κρεκοπίδα φυλή... Λεωτροφίδης:** Ο Λεωτροφίδης ήταν Αθηναίος, αργότερα έγινε και στρατηγός, που ήταν λεπτός και αδύναμος σαν τον Κινησία. Η φυλή έχει αυτό το όνομα για να συμπίπτει σχεδόν με υπαρκτή αθηναϊκή φυλή (*Κεχροπίς φυλή*), να θυμίζει όμως ταυτόχρονα φωνή πουλιών (*κρέκες*, στη μετάφραση αποδίδονται ως «ορτυκοσούρτες», βλ. στίχο 1189).

γ) Ο Συκοφάντης 1476-1539

Ο τρίτος στη σειρά επισκέπτης είναι ο Συκοφάντης. Έτσι λεγόταν εκείνος που έκανε καταγγελίες, συχνά αβάσιμες, εκ συστήματος σε βάρος άλλων για να κερδίσει με αυτό τον τρόπο την αμοιβή που δινόταν στο μηνυτή, αν καταδικαζόταν ο μηνυόμενος. Η κατάσταση αυτή είχε εξελιχθεί σε πληγή κατά το 6^ο ήμισυ του 5ου π.Χ. αι. Συχνά ο Αριστοφάνης κάνει επιθέσεις εναντίον αυτής της κατηγορίας των πολιτών.

- 1476-8 ω, τι πουλιά... μακροφτέρουγο:** Στίχοι που αποδίδονται στο λυρικό ποιητή Αλκαίο (έζησε γύρω στα 600 π.Χ.), προσαρμοσμένοι όμως στις ανάγκες του κωμικού ποιητή. Ο Συκοφάντης με το που εμφανίζεται επιδίδεται στο κύριο έργο του: «ποιος είναι αυτός», «πες μου εσύ» (βλ. στ. 1484, 1478). Το ερώτημα απευθύνεται αόριστα στα πουλιά ή στον Πει., μια και χελιδόνι δεν υπάρχει στα μέλη του χορού.
- 1482 για το ρούχο... τραγούδι:** Ο Πει. αποδίδει έτσι το χαρακτηρισμό «παρδαλό» (στ. 1481) στο ρούχο του Συκοφάντη. Κι ο ποιητής που είχε έλθει πιο πριν (βλ. στ. 961) αλλά κι όσοι εμφανίζονται στις σκηνές αυτές έχουν ελλείψεις, ανάγκες. Το παρδαλό ρούχο του Συ. θα ήταν χλιομπαλωμένο.
- 1483 πολλά... χελιδόνια:** Για να απαλλαγεί από το χειμωνιάτικο ρούχο του χρειάζονται πολλά χελιδόνια που θα σημάνουν την έναρξη της άνοιξης, αφού ένα μόνο δεν μπορεί να τη φέρει (βλ. και την αντίστοιχη αρχαία παροιμία: *μία χελιδών έαρ οὐ ποιεῖ*).
- 1487 λες να πετάξεις... Πελλήνη:** Η Πελλήνη ήταν πόλη της Αχαΐας στη δόρεια Πελοπόννησο. Εκεί γίνονταν αγώνες με έπαθλο μάλλινες χλαίνες. Για κάποιον με χλιομπαλωμένο ρούχο θα μπορούσε να ήταν επιθυμητός τόπος προορισμού και μάλιστα με το ταχύτερο μέσο, τα φτερά!

ΣΥ. Όχι, καλέ· *μηνύσεις δίνω στα νησιά
και είμαι συκοφάντης*...

ΠΕΙ. Μωρέ μπράβο
επάγγελμα!

ΣΥ. και δίκες ξεψαχνίζω. **1490 [1424]**
Θέλω λοιπόν φτερά, να τρέχω γύρω
στις πόλεις και να κάνω τις μηνύσεις.

ΠΕΙ. Τη μήνυση την κάνεις πιο επιδέξια
με τα φτερά;

ΣΥ. Καλέ όχι, μα ξεφεύγω
τους πειρατές· και πίσω θα γυρίζω **1495 [1427]**
παρέα με γερανούς, με το στομάχι
γεμάτο πλήθος δίκες για σαδούρα.

ΠΕΙ. Αυτή λοιπόν είν' η δουλειά σου; Πες μου,
*συκοφαντείς συμμάχους; Τόσο νέος!

ΣΥ. Τι να κάνω; Δεν έμαθα να σκάδω. **1500 [1432]**

ΠΕΙ. Υπάρχουν δουλειές τίμιες για ένα νέο
να θγάξει το ψωμί του, μ' έναν τρόπο
πιο δίκιο, αντί να υφαίνει τέτοιες δίκες.

ΣΥ. Άσε τις συμβουλές και φτέρωνέ με.

ΠΕΙ. Μα σε φτερώνω με όσα τώρα λέω. **1505 [1437]**

ΣΥ. Με λόγια εσύ φτερώνεις τους ανθρώπους;

ΠΕΙ. Ναι, με τα λόγια αναφτερώνονται όλοι.

ΣΥ. Όλοι;

ΠΕΙ. Μα ναι. Οι πατέρες στα κουρεία
δεν ακούς πώς μιλούν για τα παιδιά τους;
«Το νου του γιου μου *ο Διειτρέφης λέγοντας* **1510 [1442]**
τον έχει αναφτερώσει για ιππασία».
Και κάποιος άλλος λέει για το δικό του:
«Ο νους του αναφτερώθηκε, πετάει
στη σύνθεση δραμάτων».

ΣΥ. Με τα λόγια
λοιπόν αναφτερώνονται;

ΠΕΙ. Και βέβαια· **1515 [1446]**
τα λόγια ξεσηκώνουνε τη σκέψη
κι εξυψώνουν τον άνθρωπο· με λόγια
καλά θέλω κι εγώ να σε φτερώσω
προς ένα τίμιο επάγγελμα.

ΣΥ. Δε θέλω.

ΠΕΙ. Τι θες λοιπόν;

ΣΥ. Το σόι μου δε ντροπιάζω. **1520 [1451]**
Πάππου προς πάππου εμείς *συκοφαντώντας ζούμε.*

1488 μηνύσεις... στα νησιά: στους συμμάχους των Αθηναίων.

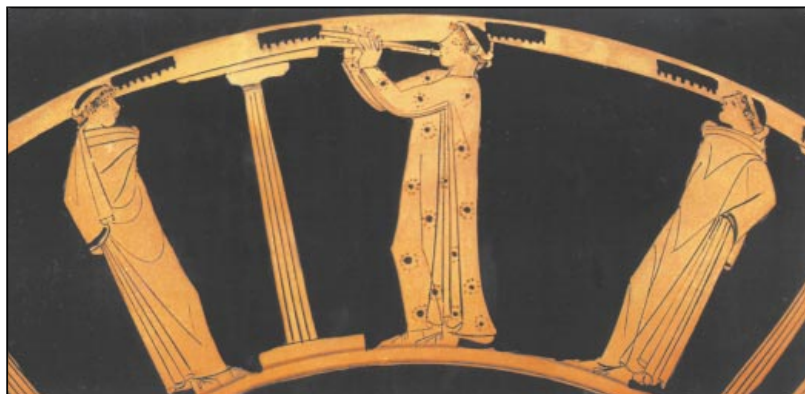
1490 και δίκες ξεψαχνίζω (αρχ. *πραγματοδίφης*): Οι σημερινές λέξεις ιστοριοδίφης, φυσιοδίφης έχουν με την αρχαία λέξη κοινό το δ' συνθετικό (*διφάω-ω* = ερευνώ, ζητώ).

1503 υφαίνει τέτοιες δίκες: αρχ. *δικορραφεῖν*.

1506-7 με λόγια... φτερώνεις... αναφτερώνονται όλοι: αρχ. *καὶ πῶς ἂν λόγοις ἄνδρα πτερώσειας σύ; ἄντες τοῖς λόγοις ἀναπτεροῦνται*.

1513-4 ο νους του... πετάει στη σύνθεση δραμάτων: στην προσπάθειά του να μιμηθεί τις νέες τάσεις στη σύνθεση *τραγωδιών* (αυτή είναι η λέξη του αρχαίου κειμένου) που εκπροσωπούσαν ο Ευριπίδης και ο ομότεχρός του Αγάθων.

1520-1 το σόι μου... ζούμε: Η παράδοση στην οικογένεια προβάλλεται ως επιχείρημα που δικαιολογεί αξιόμεμπτη κοινωνικά συμπεριφορά, κάτι που δεν ίσχυε δέδαια στην πραγματικότητα.

«Των διθυράμβων είναι αιθέρια η λάμψη» (Όρν. 1450)
Διθυραμβικός χορός. Ο αυλητής στη μέση συνοδεύει με διπλό αυλό
τους χορευτές που τραγουδούν. [Εκδοτική Αθ.]

	<p>Με *γρήγορες λαφριές φτερούγες φτέρωσέ με πετρίτη ή γερακιού, να καταγγέλλω συμμάχους, να πετώ να υποστηρίξω τη μήνυσή μου εδώ, και να πετάω ξανά για κει.</p>	1525 [1456]
ΠΕΙ.	<p>Μπαίνω στο νόημα· θέλεις, πριν ο νησιώτης φτάσει στην Αθήνα, να καταδικαστεί.</p>	
ΣΥ. ΠΕΙ.	<p>Στο νόημα μπήκες. Αυτός για δω αρμενίζει, στο νησί του πετάς εσύ κι αρπάζεις τα λεφτά του.</p>	1530 [1460]
ΣΥ. ΠΕΙ.	<p>Αυτό είναι· πρέπει να 'μαι τέλεια σδούρα. Σε νιώθω, σδούρα. Κι έχω, αλήθεια, κάτι πανεμόρφες της Κέρκυρας φτερούγες.</p>	
ΣΥ. ΠΕΙ.	<p>Οχ, δούρδουλας!</p>	
ΣΥ. ΠΕΙ.	<p>Καθόλου· είναι φτερούγες· μ' αυτές αμέσως θα σε κάμω σδούρα.</p>	1535 [1465]
ΣΥ. ΠΕΙ.	<p>Οχ οχ. Κάμε φτερά και στρίψε· χάσουν, γκρεμίσουν. Θα σου θγει ξινή, κι αμέσως, αυτή σου η στρειψοδικοπανουργία. Μαζεύτε τα φτερά και πάμε μέσα.</p>	
ΧΟ.	<p>Καθώς πετούμε εδώ κι εκεί καινούρια πράματα είδαμε, παράξενα κι απίστευτα. Είν' ένα δέντρο αλλόκοτο απ' την Καρδιά πολύ μακριά και τ' όνομά του Κλεώνυμος· δεν ωφελεί σε τίποτα κι είναι ψηλό κι είναι δειλό. Πάντα την άνοιξη πετά βλαστάκια συκοφαντικά και, σαν πλακώσει η χειμωνιά, οι ασπίδες του φυλλορροούν.</p>	<p>[στροφή] 1541 [1472]</p> <p>1545 [1475]</p> <p>1550 [1480]</p>
	<p>Κι είναι μια χώρα μακρινή στα σύνορα της σκοτεινιάς, γυμνή από φέγγος λυχναριού·</p>	[αντιστροφή]

1526-30 θέλεις... αρπάξεις τα λεφτά του: Οι σύμμαχοι των Αθηναίων ήταν υποχρεωμένοι να ταξιδεύουν στη Αθήνα για ορισμένες υποθέσεις (φόρος συμμαχικός, διαφορές που κρίνονταν ότι έθιγαν τη συμμαχία) προκειμένου να δικαστούν εκεί, κυρίως από τότε που η Δηλιακή συμμαχία εξελίχθηκε σε Αθηναϊκή ηγεμονία και μεταφέρθηκε το συμμαχικό ταμείο από τη Δήλο στην Ακρόπολη (454/3 π.Χ.).

1538 στρεψοδικοπανουργία (αρχ. στρεψοδικοπανουργία <στρεψόδικος+πανουργία): η πανουργία στη διαστρέβλωση του δικαίου. Σήμερα χρησιμοποιούμε τη λέξη «στρεψοδικία» για να δηλώσουμε τη χρήση ενώπιον δικαστηρίου κακόπιστων επιχειρημάτων με σκοπό να παραπλανηθεί το δικαστήριο· κατ' επέκταση η λέξη σημαίνει τη σκόπιμη διαστροφή της αλήθειας· αυτός που επιχειρεί κάτι τέτοιο ονομάζεται στρεψόδικος.

Ερωτήματα

1. Παρατήρησε προσεκτικά τη χρήση των ρημάτων «φτερώνω», «αναφτερώνω», «ξεσηκώνω» και της έκφρασης «κάνω φτερά» (στ. 1536) στη σκηνή με το Συκοφάντη και κάνε ανάλογη χρήση με δικά σου παραδείγματα.
2. Σύγκρινε τον τρόπο διεκπεραίωσης των τριών ενοχλητικών τύπων της 2ης ομάδας και των πέντε της 1ης· υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά;

Στάσιμο με σκωπτικό χαρακτήρα 1540-1563

1540-1563 καθώς πετούμε... τον αφήνει ολόγυμνο: Δύο ωδές (άσματα) των πουλιών με τη μορφή *στροφής-αντιστροφής* χωρίς τη μεσολάβηση διαλογικών στίχων, γεγονός που τους δίνει το χαρακτήρα του *στασίμου* που συναντάμε στην τραγωδία. Ο ποιητής με τη χρησιμοποίηση του *στασίμου* διαχωρίζει με πολύ ευδιάκριτο τρόπο την επόμενη σκηνή (της αντιπαράθεσης με τους θεούς) από τα όσα προηγούνται, αποδίδοντάς της έτσι ιδιαίτερη βαρύτητα. Με αφορμή τις σκηνές που προηγήθηκαν, όπου όλοι οι επισκέπτες της Νεφελοκοκκυγίας ζητούσαν φτερά, βρίσκει ο χορός την ευκαιρία να διηγηθεί δικές του εικόνες και σκέψεις, έτσι όπως κάνει κι ένας χορός τραγωδίας. Μετά τη σκηνή με τη θεά Ίριδα φαίνεται ότι αποσύρεται από την ενεργό δράση και περιορίζεται στο ρόλο του παρατηρητή και σχολιαστή. Στις ωδές αυτές, όπως και στο επόμενο ζεύγος (στ. 1625-1638, 1774-1787) μπορεί ο χορός να δίνει, σαν άλλος Ηρόδοτος, περιγραφές απόμακρων και παράξενων τοποθεσιών, όμως καταλήγει τελικά πολύ κοντά στους θεατές, στην ίδια την Αθήνα.

1544 Καρδία: Η Καρδία ήταν πόλη στη δυτική πλευρά της θρακικής χερσονήσου που ιδρύθηκε από τους Μιλησίους. Ο Μιλτιάδης και Αθηναίοι έποικοι έχτισαν τείχος που άρχιζε από την Καρδία και κατέληγε στην ανατολική ακτή της χερσονήσου, στην πόλη Πακτύη, για να προστατευθούν από εχθρικές επιθέσεις. Η πόλη χρησίμευε και ως ορμητήριο του αθηναϊκού στόλου κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Εδώ μνημονεύεται χάρη στο ομόηχο του τοπωνυμίου και του οργάνου του ανθρώπινου σώματος που θεωρούνταν έδρα του θάρρους και της τόλμης. Για τον Κλέωνυμο βλ. σχόλιο στους στίχους 319-20.

άνθρωποι κι ήρωες τρών εκεί
 μαζί και συντροφεύονται,
 μα την ημέρα μοναχά·
 το βράδυ τέτοιο αντάμωμα
 είναι πολύ επικίνδυνο·
 τη νύχτα, αν σμίξει ένας θνητός
 μ' ένα ήρωα Ορέστη,
 αυτός τον κάνει τ' αλατιού
 και τον αφήνει ολόγυμνο.

1555 [1486]

1560 [1490/1]

ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ

Του Δία το μάτι απάνω μου, αχ, μην πέσει.
 Πού δρίσκεται ο Πεισέταιρος;
 ΠΕΙ. Τι πράμα,
 καλέ, είν' αυτό; Πώς έτσι σκεπασμένος;
 ΠΡ. Κανένα θεό από πίσω μου μη βλέπεις;
 ΠΕΙ. Κανένα. Μα ποιος είσαι;
 ΠΡ. Τι ώρα να 'ναι;
 ΠΕΙ. Λιγάκι περασμένο μεσημέρι.
 Αλλά ποιος είσαι;
 ΠΡ. Δειλινό ή βραδάκι;
 ΠΕΙ. Άνοστος είσαι.
 ΠΡ. Κι ο καιρός πώς είναι;
 Καλοκαιριάζει ο Δίας ή συννεφιάζει;
 ΠΕΙ. Να σκάσεις.
 ΠΡ. Τότε θγάξω την κουκούλα.
 ΠΕΙ. Ω φίλε Προμηθέα!
 ΠΡ. Σιγά, μη σκονύζεις.
 ΠΕΙ. Μα τι είναι;
 ΠΡ. Μη με λες με τ' όνομά μου·
 ο Δίας εδώ αν με δει, με καταστρέφεις.
 Για να σου πω τι γίνεται εκεί πάνω,
 κρύβε μου το κεφάλι με το σκιάδι,
 από ψηλά οι θεοί να μη με βλέπουν.
 ΠΕΙ. Μωρέ, μωρέ·
 μας ήρθε με προμήθεια ωραίες ιδέες.
 Χώσου από κάτω και με θάρρος μίλα.
 ΠΡ. Ακου λοιπόν.
 ΠΕΙ. Μπρος, μίλα και σ' ακούω.
 ΠΡ. Ξόφλησε ο Δίας.
 ΠΕΙ. Τι; ξόφλησε; *πότε περίπου*;

1565 [1495]

1570 [1500]

1575 [1505]

1580 [1510]

1555-6 άνθρωποι... συντροφεύονται: Εκτός από τη λατρεία των θεών υπήρχε στην αρχαιότητα και λατρεία των ηρώων, τοπικής εμβέλειας αυτή· οι ήρωες συνδέονταν με συγκεκριμένο τόπο. Η λατρεία κορυφωνόταν με λατρευτικά γεύματα προς τιμήν τους, πιστευόταν μάλιστα ότι κατά τη διάρκειά τους ήταν εκείνοι παρόντες.

1561-3 μ' ένα ήρωα Ορέστη... ολόγυμνο: Μέχρι την εκφώνηση του ονόματος «Ορέστης» το μυαλό του θεατή πηγαίνει στο μυθικό ήρωα, με όσα όμως ακολουθούν καταλαβαίνει ότι πρόκειται για συνώνυμό του λωποδύτη, βλ. και σχόλιο στο στ. 754.

Η τελική αντιπαράθεση με τους θεούς 1564-1773

α) Η σκηνή με τον ΠΡΟΜΗΘΕΑ 1564-1624

Αφού ο Πει. απαλλάχτηκε από τους ενοχλητικούς επισκέπτες που ήρθαν στη Νεφελοκοκκυγία ζητώντας για διάφορους λόγους ο καθένας φτερά, ασχολείται στη συνέχεια με τους θεούς.

Τον Προμηθέα τον τιμούσαν οι Αθηναίοι ιδιαιτέρως. Κάθε χρόνο διοργάνωναν ειδική γιορτή, τα Προμήθεια, προς τιμήν του.

1568 τι ώρα να 'ναι: Όσο ήταν πολύ το φως της ημέρας, υπήρχε κίνδυνος να τον διακρίνει από ψηλά ο Δίας· γι' αυτό και παρουσιάζεται σκεπασμένος τόσο πολύ, που δεν μπορεί να κρίνει αν υπάρχει ακόμα φως ημέρας.

1578 κρύβε μου το κεφάλι με το σκιάδι: Το σκιάδι (αρχ. *σκιάδειον*) ήταν ένα είδος ομπρέλλας. Το κρατούσαν κορίτσια κατώτερης κοινωνικής τάξης (π. χ. των μετοίκων) για να προφυλάσσονται από τον ήλιο οι γυναίκες που συμμετείχαν σε τελετουργικές πομπές. Το ρόλο αυτό καλείται να παίξει τώρα (και μέχρι το στ. 1621) ο Πεισέταιρος!

1581 μας ήρθες με προμήθεια ωραίες ιδέες: Το αντίστοιχο αρχαιοελληνικό κείμενο είναι: *εὖ γ' ἐπενόησας αὐτὸ καὶ προμηθικῶς*. Ο μεταφραστής διασώζει το λογοπαίγνιο, που υπάρχει και στο πρωτότυπο, με το όνομα του θεού (*Προμηθεύς*, *προμηθής* = προνοητικός, σώφρων, *προμήθεια* = πρόνοια, πρόδωξη)· η νεοελληνική όμως λέξη «προμήθεια» σημαίνει α) εφοδιασμός, β) τα αποθέματα (στον πληθ. αριθμό), γ) αμοιβή του μεσολαβητή, τα μεσιτικά. Οι σημασίες δηλαδή α) και β) δηλώνουν το αποτέλεσμα της αρχικής σημασίας που είχε η λέξη.

1584 ξόφλησε... ξόφλησε: Ο Προμηθέας εννοεί ότι ο Δίας έχασε από την αντιπαράθεσή του με τα πουλιά, έπαθε συντριβή (αρχ. *ἀπόλωλεν ὁ Ζεύς*), ο Πει. όμως καταλαβαίνει από τη διατύπωση του Προ. ότι ο Δίας έχει καταστραφεί, δεν υπάρχει πια (αρχ. *ἀπώλετο*) και γι' αυτό θέλει να μάθει λεπτομέρειες...

ΠΡ. Αφότου τον αέρα εσείς με τείχος 1585 [1515]
τον κλείσατε. Από τότε δεν προσφέρει
στους θεούς κανένας άνθρωπος θυσία,
κνίσσα ψητού δεν ήρθε πια εκεί πάνω
καμιά σ' εμάς, σα να 'ναι Θεσμοφόρια,
νηστεύουμε· γυμνοί οι δωμοί· κι οι δάρδαροι 1590 [1520]
θεοί *πεινώντας, σκούνουν σαν Ιλλυριοί*
και με στρατό το Δία, λέει, θα χτυπήσουν
από ψηλά, αγορές αν δεν ανοίξει,
για να μπάσουν εντόςθια λιανισμένα.

ΠΕΙ. Μα κι άλλοι θεοί από πάνω σας υπάρχουν, 1595 [1525]
δάρδαροι;

ΠΡ. Φυσικά· ο Εξηκεστίδης
ποιον τότε θα είχε ρίζα της γενιάς του;

ΠΕΙ. Κι' αυτούς τους θεούς τους δάρδαρους, για πες μου,
πώς τους λεν;

ΠΡ. Τριβαλλούς.
ΠΕΙ. Καταλαβαίνω
αντοί θα τριβελίζουνε τον κόσμο. 1600 [ ]

ΠΡ. Πολύ σωστά· μόνο άκου την ουσία:
Φιλίας αποκρισάριους θα σας στείλουν
ο Δίας κι οι Τριβαλλοί· σε λίγο φτάνουν·
μα εσείς μη συμφωνήσετε, αν ο Δίας
δε δώσει πίσω στα πουλιά το σκήπτρο
κι αν δε σου δώσει εσένα για γυναίκα 1605 [1534/5]
τη Βασίλεια.

ΠΕΙ. *Και η Βασίλεια ποια είναι,*
ΠΡ. Μια πανώρια κοπέλα που επιδίδει
τον κεραινό του Δία, μα κι όλα τ' άλλα·

1589-90 *σα να 'ναι Θεσμοφόρια, νηστεύουμε* (αρχ. *ἀλλ' ὥσπερ εἰ Θεσμοφορίοις νηστεύομεν*): Τριήμερη γιορτή μόνο για γυναίκες· τη δεύτερη ημέρα νήστευαν, γι' αυτό και λεγόταν η ημέρα αυτή *Νηστεία*. Η κωμωδία του Αριστοφάνη *Θεσμοφοριάζουσαι* (βλ. Εισαγωγή, σελ. 24) διαδραματίζεται αυτήν ακριβώς την ημέρα.

1592-4 *και με στρατό... λιανισμένα*: Εδώ επιχειρείται μια αναλογία μεταξύ των δάρδαρων θεών και των γηγενών πληθυσμών παραθαλάσσιων περιοχών· όπως απωθούνταν οι πληθυσμοί αυτοί από τους Έλληνες που εγκαθιστούσαν αποικίες, έτσι παρουσιάζονται και οι δάρδαροι θεοί να έχουν απωθηθεί από τους Ολύμπιους πιο πέρα, πιο «ψηλά». Το εμπόριο που γινόταν σχεδόν αποκλειστικά δια θαλάσσης ήταν δυνατό να ελεγχθεί από εκείνους που κατοικούσαν στα παράλια. Κάπως έτσι παρουσιάζονται εδώ οι θεοί του Ολύμπου, να κατέχουν δηλαδή παράλια!

1596-7 *ο Εξηκεστίδης... γενιάς του*: Κάθε αθηναϊκή οικογένεια και *φρατρία* (η *φρατρία* ήταν αρχικά σύνδεσμος συγγενών εξ αίματος που εξελίχθηκε αργότερα σε πολιτική υποδιαίρεση της *φυλής*) πρόσφερε τιμή και λατρεία στον *Πατρώο Απόλλωνα*. Η λατρεία προς το θεό αυτό αποτελούσε και αποδεικτικό στοιχείο της αθηναϊκής καταγωγής κάποιου. Κατά την κωμική λογική, αφού αμφισβητούνταν η αθηναϊκή καταγωγή του Εξηκεστίδη και θεωρούνταν δάρδαρος (βλ. σχόλιο στους στίχους 12, 804-6), έπρεπε και ο προστάτης της οικογένειάς του και των προγόνων του να είναι κι αυτός δάρδαρος.

1599 *Τριδαλλούς*: Βαρβαρική φυλή της Θράκης, στα δόρεια της οροσειράς της Ροδόπης.

1602 *αποκρισάριους* (αρχ. *πρέσβεις*): πρεσβευτές, απεσταλμένους.

1604-7 *αν ο Δίας... Βασίλεια*: Το σκήπτρο το ζητούσαν τα πουλιά (βλ. στ. 675) από τότε που τους έδωσε την ιδέα ο Πει. (βλ. στ. 505-16), δεν είναι κάτι νέο για τους θεατές. Το δεύτερο όμως στοιχείο που υποδεικνύει ο Πρ. στον Πει. να απαιτήσει από το Δία (Βασίλεια = η βασίλισσα) είναι κάτι εντελώς νέο και αναφέρεται εδώ ισότιμα με το ήδη γνωστό. Δικαιολογημένα λοιπόν προκαλεί αμέσως την ερώτηση ολικής αγνοίας του Πει. και προφανώς την προσοχή του κοινού για το νέο πρόσωπο που αναφέρεται.

*ευδουλία, ευνομία, σωφροσύνη,
νεώρια και την κακολογία,
το δημόσιο ταμεία, τους μισθούς.*
Την έχει για οικονόμα σε όλα;

1610 [1539/40]

ΠΕΙ.
ΠΡ.

Σε όλα.

Όλα δικά σου, εσύ αν την παραλάβεις.
Γι' αυτό ήρθα 'δω, να σ' ορμηγέψω φίλος
πάντα είμαι των ανθρώπων.

1615 [1544]

ΠΕΙ.

Σου χρωστούμε

τη φωτιά που μας ψήνει τα σουδάλια.

ΠΡ.

Ναι, κι όλους τους θεούς μισώ, όπως ξέρεις.

ΠΕΙ.

Ναι, των θεών το μίσος βέβαια το 'χεις.

*Ένας γνήσιος Τίμωνας.

ΠΡ.

Μα δος μου

1620 [1549]

το σκιάδι, για να τρέξω πάλι πίσω,
ώστε, αν με δει από πάνω ο Δίας, να μοιάζω
με συνοδό κανιστροφόρας.

ΠΕΙ.

Πάρε

κι ένα σκαμνί και γίνε σκαμνοφόρος.

Ο Προμηθεύς με σκήπτρο μπροστά στην Ήρα·
5ος π.Χ. αι., Παρίσι. (Όρν. 1574). [Εκδοτική Αθ.]

1610 ευδουλία, ευνομία, σωφροσύνη (οι ίδιες λέξεις υπάρχουν και στο αρχαίο κείμενο): Ο χορός των *Νεφελών* κατηγορεί τους Αθηναίους ότι παίρνουν λαθεμένες αποφάσεις και χρησιμοποιεί γι' αυτό τη λέξη *δυσδουλία* ($\neq$ *εὐδουλία*). Ο Σόλων διαπιστώνοντας ότι πλεονάζει το κακό στην Αθήνα, προβάλλει σ' ένα ποίημά του τα καλά της *εὐνομίας* και απαριθμεί όλες τις κακές συνέπειες της *δυσνομίας*. Τη *σωφροσύνη* συγκαταλέγει ο Πλάτων στις αρετές της ιδανικής πολιτείας. Ένα χαρακτηριστικό και ουσιαστικό γνώρισμα μιας ουτοπίας, όπως τουλάχιστον προκύπτει από λογοτεχνικά έργα της εποχής που πρωτοεμφανίστηκε η λέξη [16ος και 17ος αι.: έργα των More (*Ουτοπία*, βλ. και σχόλιο στους στίχους 771-8), Campanella (*Η Πολιτεία του Ήλιου*), Bacon (*Η Νέα Ατλαντίδα*)], είναι ότι παρουσιάζεται ως μια πολιτική οντότητα σε πλήρη λειτουργία, οργανωμένη σε όλους τους τομείς της, ως αντίποδας μιας συγκεκριμένης πραγματικότητας, με ιδανικά χαρακτηριστικά. Μόνο με την *ευνομία*, την *εὐδουλία* και τη *σωφροσύνη*, αρχές που προσδιόριζαν μάλιστα μια συγκεκριμένη πολιτική τάση στην Αθήνα, δεν μπορούσε να εξασφαλιστεί ιδανική ζωή στη νέα πολιτεία. Αν λάβουμε υπ' όψη μας τα χαρακτηριστικά της Νεφελοκοκκυγίας και τις ομοιότητές της με την Αθήνα (βλ. για παράδειγμα τα σχόλια στους στίχους 1398-1400, 1540-63), είναι πολύ δύσκολο να τη χαρακτηρίσουμε αντίποδα της Αθήνας, μια ιδανική πολιτεία που λειτουργεί ιδανικά και είναι απαλλαγμένη από τα αρνητικά χαρακτηριστικά της.

1611-2 νεώρια... μισθούς: νεώρια = ο ναύσταθμος. Το καλακαίρι του 415 π.Χ. είχε αποπλεύσει ο αθηναϊκός στόλος για τη Σικελία, αφού δέβαια προηγήθηκε περίοδος εντατικής συγκέντρωσης ναυτικών δυνάμεων. {Βλέπε στο συνοδευτικό κείμενο **22** ποια ήταν η πρόταση του Νικία για το μέγεθος των δυνάμεων που έπρεπε να συμμετάσχουν}. Η *κακολογία* (αρχ. *λοιδορία*) ήταν ένα στοιχείο που δεν έλειπε από τη ζωή της πόλης των Αθηνών. **τους μισθούς** (αρχ. *τὰ τριώβολα* = η αμοιβή τριών οβολών· για τον οβολό βλ. και σχ. στο στίχο 541). Τρεις οβολούς έπαιρναν ως ημερήσια αποζημίωση για την παράστασή τους στα δικαστήρια οι Αθηναίοι πολίτες που καλούνταν να δικάσουν. Μπορεί μάλιστα να ήταν ο πολιτικός Κλέων εκείνος που αύξησε το ποσό σε τρεις οβολούς. Πρόσεξε ότι όλα όσα επιδίδει η Βασιλεία, εκτός από τον κεραυνό, έχουν άμεση σχέση με την Αθήνα.

1615-6 φίλος... ανθρώπων (αρχ. *εὔνους τοῖς ἀνθρώποις*): Ο Πει. είναι τώρα πια πουλί, ο Πρ. εξακολουθεί όμως να τον θεωρεί άνθρωπο.

1620 Τίμωνας: Το όνομα αυτό ταυτιζόταν με άνθρωπο που μισούσε τους άλλους ανθρώπους και ζούσε μακριά τους. Δε γνωρίζουμε αν ήταν συγκεκριμένο, υπαρκτό πρόσωπο. Κι άλλοι ποιητές και νεότεροι δραματουργοί ασχολήθηκαν μ' αυτό το χαρακτήρα. Ένας από τους αντιπάλους του Αριστοφάνη στα Μεγάλα Διονύσια του 414 π.Χ. ήταν ο κωμικός ποιητής Φρύνιχος με το έργο *Μονότροπος*, που είχε ως ήρωα ένα τέτοιο χαρακτήρα.

1624 κι ένα σκαμνί... σκαμνοφόρος: Ο Πει. δίνει στον Προμηθέα ένα σκαμνί (αρχ. *δίφρος*) που το κρατούσε το υπηρετικό προσωπικό ακολουθώντας τις *κανηφόρες*, τις κοπέλλες που μετέφεραν τα κάνιστρα σε θρησκευτική πομπή· μπορεί όμως να του δίνει και κάτι διαφορετικό που το ονομάζει έτσι για να προκαλέσει γέλιο.

ΧΟ.

Κοντά στους Ισκιοπόδηδες
είναι μια λίμνη· ανακαλεί
εκεί ο Σωκράτης τις ψυχές,
πάντ' άλουστος και δρόμικος.
Πήγε κι ο Πείσαντρος εκεί,
για νά 'βρει την ψυχούλα του,
που πριν πεθάνει του 'φυγε.
Τι αρνί; Καμήλα για σφαχτό
είχε· της κόδει τα λαιμά
σαν Οδυσσέας και φεύγει
μακριά· και τότε, να,
καμήλας αίμα για να πει
μια νυχτερίδα πρόδαλε·
ο Χαιρεφώντας δηλαδή.

[στροφή]
1626 [1554]

1630 [1557]

1635 [1561/2]

ΠΟΣΕΙΔΩΝ

Νεφελοκοκκυγία! Εδώ είν' η πόλη
όπου για επιτροπή μάς έχουν στείλει.

1640 [1566]

«Μέρες αλκυονίδες θα περνάτε» (Όρν. 1669)
Αλκυόνη. [ΕΟΕ]

Σκωπτικό άσμα 1625-1638 (στροφή)

Μεταξύ της στροφής και της αντιστροφής (1774-87) παρεμβάλλονται, όπως συμβαίνει κατά κανόνα στην αρχαία κωμωδία, διαλογικές σκηνές, απαγγελ-λόμενοι στίχοι. Στο συγκεκριμένο σημείο με τη χρησιμοποίηση του αντιστρο-φικού αυτού άσματος επισημαίνει ο ποιητής τη σχέση που υπάρχει μεταξύ της σκηνής με τον Προμηθέα (1564-1624) και εκείνης με την πρεσβεία των θεών (1639-1773). Η παρεμβολή ενός στασίμου στο σημείο αυτό θα απομάκρυνε τη μια σκηνή από την άλλη.

1625 Ισχυοπόδηδες (αρχ. Σκιάποδες): Μυθικός λαός που ζούσε, όπως πίστευαν στην αρχαιότητα, σε πολύ θερμά κλίματα, κάπου στην Αφρική· οι άνθρωποι αυτοί βάδιζαν με τα τέσσερα και χρησιμοποιούσαν εκ περιτροπής το ένα πόδι για να κάνουν σκιά και να προφυλάσσονται από το δυνατό ήλιο.

1626-38: ανακαλεί... δηλαδή: Εδώ ο Αριστοφάνης χρησιμοποιεί τη λέξη *ψυχή* με την οικεία στους θεατές σημασία: πνεύμα ανθρώπου που πέθανε· ο Σωκράτης όμως, που ο ποιητής τον συνδέει μ' αυτή τη κοινή αντίληψη, της είχε δώσει χαρακτη-ριστικά που δεν ήταν διαδεδομένα στο ευρύ κοινό.

1627-8 ο Σωκράτης... θρόμικος: βλ. σχετικά στο σχόλιο των στίχων 1338-42.

1629 Πείσαντρος: Πρόκειται για τον Πείσανδρο, το γνωστό Αθηναίο πολιτικό. Συγκα-ταλεγόταν μεταξύ των μελών της επιτροπής που συγκροτήθηκε το 415 π.Χ. για να οδηγήσει στη δικαιοσύνη τους υπεύθυνους της κοπής των κεφαλών του Ερ-μή. Ήταν μεταξύ των πρωταγωνιστών του ολιγαρχικού προαξιοκήματος στην Αθήνα το 411 π.Χ. Αποτέλεσε στόχο πολλών ποιητών κωμωδίας, κατηγορήθη-κε μεταξύ άλλων ως δειλός και επικρίθηκε για τη λαιμαργία του. Η επιλογή του να θυσιάσει καμήλα, σχετίζεται με ιδιότητες του ζώου που αντιστοιχούσαν σε δικές του ιδιότητες (μέγεθος, απλυσιά, λαιμαργία).

1637-8 μια νυχτερίδα... δηλαδή: Αντί να εμφανιστεί, κατά το ομηρικό ανάλογο, η πε-θαμένη ψυχή του Πείσανδρου, παρουσιάζεται η νυχτερίδα-Χαιρεφώντας. Αυ-τός ήταν φίλος και μαθητής του Σωκράτη.

Ερώτημα

Σε τι εξυπηρετεί την εξέλιξη της υπόθεσης η σκηνή του Προμηθέα; Να εντοπίσεις λέ-ξεις, φράσεις και στίχους απ' όπου προκύπτει αυτό. (Την απάντηση να τη δώσεις αφού διαβάσεις και την επόμενη ενότητα).

6) Η πρεσβεία των θεών 1639-1773

Η αντιπροσωπεία των θεών έχει σαφή αθηναϊκό χαρακτήρα και συνιστά υπαι-νισμό για τις πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Αθήνα: Ο Ποσειδώ-νας έχει τις αριστοκρατικές του προτιμήσεις (βλ. σχόλιο στ. 1690), ο Ηρακλής διαθέτει χαρακτηριστικά κάποιου που χρηματίζεται και ο Τριδαιαλός αποδει-κνύει την ανεπάρεχιά του από τον τρόπο που είναι ντυμένος μέχρι τον τρόπο με τον οποίο... συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων.

Τι κάνεις, μωρέ συ; Το μάτιο ρίχνεις
αριστερά; Για ρίξ' το από την άλλη.
Μήπως είσαι σακάτης, κακομοίρη;
Δημοκρατία, πού καταντάς τον κόσμο,
οι θεοί να εκλέγουν μούτρα σαν και τούτον!
Ήσυχα, σκάσε· τέτοιοι σαν εσένα
δαρδαρόθεο ποτέ δεν είδα ως τώρα.
Ηρακλή, τι να κάμουμε;

1645 [1571]

ΗΡΑΚΛΗΣ

Σου το 'πα.
τον άνθρωπο που απόκλεισε με τείχος
τους θεούς εγώ θα πνίξω.

ΠΟ.

Μα, καλέ μου,

1650 [1577]

επιτροπή μάς όρισαν για ειρήνη.
Αυτό διπλά στο πνίξιμο με σπρώχνει.
ΠΕΙ. Τον τυροτρίφτη δώστε μου· για φέρτε
μπαχαρικά κι εσύ, τυρί και φύσα
τα κάρδοννα ν' ανάψουν.

ΠΟ.

Χαιρετούμε

1655 [1581]

εμείς οι τρεις θεοί τον άντρα εσένα.
Μπαχαρικά από πάνω τρίβω.

ΠΕΙ.

ΗΡ.

Τι είναι

τα κρέατα τούτα;

ΠΕΙ.

Είναι πουλιών, που τα 'χουν
καταδικάσει, *ως ύποπτα για* στάση
στα δημοκρατικά πουλιά εναντίον.

1660 [1584]

ΗΡ.

ΠΕΙ.

ΠΟ.

Κι από πάνω μπαχάρι πρώτα τρίβεις;
Γειά σου, Ηρακλή. Πώς από 'δώ;

Μας στέλνουν

οι θεοί σ' εσάς, επιτροπή για ειρήνη.
Το λαδικό δεν έχει λάδι.

ΠΕΙ.

ΗΡ.

Θέλει

μπόλικο ξίγκι του πουλιού το κρέας.

1665 [1590]

ΠΟ.

Κέρδος σ' εμάς ο πόλεμος δεν είναι,
αλλά κι εσείς, των θεών αν είστε φίλοι,
βροχής νερό θα βρίσκετε στους λάγκκους
και μέρες αλκυονίδες θα περνάτε.

- 1641-2 τι κάνεις... αριστερά:** Ο θεός *Ποσειδών*, που θα αναγνωρίστηκε αμέσως από τους θεατές λόγω της τριαινας που κρατούσε, απευθύνει την παρατήρηση στον Τριδαλλό, τον εκπρόσωπο των δάρβαρων θεών. Ο συνηθισμένος τρόπος που φορούσαν το *μάτιο* —επίμηκες ύφασμα από μαλλί ή λινό σε σχήμα παραλληλόγραμμου που έπαιζε το ρόλο του σημερινού παλτού— ήταν να περνά το ένα άκρο πάνω από τον αριστερό ώμο και το άλλο άκρο προς τα δεξιά να περνά κάτω από τη δεξιά μασχάλη, αφήνοντας ελεύθερο το δεξιό ώμο. Ο Τριδαλλός το φορούσε ανάποδα.
- 1643 μήπως... κακομοίρη:** «Στη μετάφραση παραλείφτηκε το όνομα του Λαισποδία, Αθηναίου στρατηγού, που έριχνε το *μάτιό* του έτσι που να κρύψει ουλές της αριστερής του γάμπας» (Σταύρου).
- 1644-5 δημοκρατία... σαν και τούτον:** Το σχόλιο του Αριστοφάνη δεν πρέπει να είναι άσχετο με τον αξιωματούχο της Αθηναϊκής δημοκρατίας που μνημονεύεται στο σχόλιο του στ. 1643, το Λαισποδία. Είναι πολύ πιθανό να απηχεί και σκέψεις των ανώτερων κοινωνικά στρωμάτων για τη δυνατότητα που έδινε η δημοκρατία σε όλους αδιακρίτως να έχουν πρόσβαση στα δημόσια αξιώματα. Το θεό Ποσειδώνα τιμούσαν ιδιαίτερα οι ιππείς που ανήκαν σ' αυτά τα στρώματα.
- 1648-52 σου το 'πα... σπρώχνει:** Όσο πιο σκληρή στάση παρουσιάζεται να εκπροσωπεί εδώ ο Ηρακλής, τόσο πιο κωμική θα φανεί η διαλλακτικότητά του για χάρη του γεύματος που θέλει να τους παραθέσει ο Πει. (στ. 1677).
- 1653-5 τον τυροτρίφτη... ν' ανάψουν:** Εμφανίζεται και πάλι ο Πει. που είχε εγκαταλείψει τη σκηνή, όταν αποχωρούσε ο Προμηθέας, και δίνει οδηγίες για το μαγείρεμα εδεσμάτων, χωρίς να βλέπει προς την πλευρά της αντιπροσωπείας των θεών.
- 1659 ως ύποπτα για στάση:** Συχνά οι Αθηναίοι υποψιάζονταν στασιαστικές και συνωμοτικές κινήσεις εις βάρος της δημοκρατίας τους. Ο Παφλαγόνας (=Κλέων) σε κάθε κίνηση αυτών που τον αμφισβητούσαν στην κωμωδία *Ιππείς* έδλεπε συνωμοσίες κατά του δήμου· π. χ. «τρέχω ευθύς στη βουλή, να καταγγείλω πως είστε συνωμότες, πως τις νύχτες| μαζεύεστε στην πόλη, με τους Πέρσες| και με το βασιλιά τα κρυφολέτε,| με τους Θηβαίους να σμίξετε τηράτε» (*Ιππείς*, 475-9).
- 1666-9 κέρδος... θα περνάτε:** Ο Πο. αναπτύσσει επιχειρηματολογία ανάλογη με εκείνη που αναπτυσσόταν μεταξύ κατοίκων μιας πόλης-κράτους και ξένων απεσταλμένων για να αποτραπεί πολεμική εμπλοκή στην περιοχή. **μέρες αλκυνίδες θα περνάτε**· η Αλκυνόνη, σύμφωνα με το μύθο, τιμωρήθηκε από το Δία και την Ήρα, γιατί πίστευε ότι αυτή με τον άντρα της ζούσαν ευτυχισμένα, όπως το ζευγάρι των θεών. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή η Αλκυνόνη έπεσε στη θάλασσα, όταν έμαθε ότι ο άντρας της ναυάγησε με πλοίο που ταξίδευε· ο Δίας από συμπάθεια μεταμόρφωσε και τους δύο σε πουλιά, τις αλκυνόνες, που ζουν στις όχθες ποταμών, λιμνών και στις απόκρημνες ακτές της θάλασσας. Τ' αυγά της η αλκυνόνα τα εναποθέτει σε αμμώδες έδαφος, σε υπόγειο διάδρομο που δημιουργεί. Υπήρχε και διατηρείται και σήμερα η αντίληψη ότι οι μέρες με ήπιο καιρό στη μέση του χειμώνα (Ιανουάριος) γίνονται για να μπορέσουν να επωάσουν αυτά τα πουλιά τα αυγά τους.

ΠΕΙ.	Ἦρθαμε πληρεξούσιοι για όλα τούτα. Πολέμον αρχή δεν κάμαμε ποτέ μας σ' εσάς ενάντια εμείς, και τώρα ειρήνη με προθυμία θα κλείσουμε, αν δεχτείτε να κάμετε το δίκιο. Και είναι δίκιο, ο Δίας το σκήπτρο στα πουλιά να δώσει ξανά· αν μ' αυτούς τους όρους φιλιωθούμε, καλώ σε γεύμα εσάς τους πληρεξούσιους.	1670 [1595]
ΗΡ. ΠΟ.	Για με είν' αυτά αρκετά· ψηφίζω «ναι». Είσαι φαγάς και δλάκας, κακομοίρη· τον πατέρα σου θγάξεις απ' το θρόνο; Τι λες! Αν κάτω τα όρνια κυδερνήσουν, εσάς των θεών το κύρος δυναμώνει. Τώρα οι θνητοί κρυμμένοι από τα νέφη σκύδουν κι ορκοπατούνε στ' όνομά σας· μα τα πουλιά σα θα 'χετε συμμάχους, αν ψέματα ορκιστεί κανείς στο Δία και στον κόρακα, ο κόρακας πετώντας απάνω του θα πέφτει και θα θγάξει με μια τσιμπιά το μάτι του ορκοπάτη. Σωστό είναι τούτο, μα... τον Ποσειδώνα. Κι εγώ έτσι λέω.	1675 [1600] 1680 [1605]
ΠΕΙ.	Κι εσύ;	1685 [1610]
ΠΟ. ΗΡ. ΠΕΙ. ΤΡΙΒΑΛΛΟΣ	Να Βαϊσατρέον.	1690 [1614]
ΗΡ. ΠΕΙ.	Ναι λέει και τούτος. Μα κι έν' άλλο ακούστε καλό που θα σας κάμουμε σπονδαίο. Τάζει σφαχτό ένας άνθρωπος σε κάποιον απ' τους θεούς, μα ζαβολιές του κάνει «οι θεοί μπορούνε» λέει «να περιμένουν» κι από την τσιγκουνιά δεν το προσφέρνει. Εμείς θα σας το εισπράξουμε.	1695 [1619]
ΠΟ. ΠΕΙ.	Πώς όμως; Λεφτά σα θα μετράει αυτός ο κύριος ή καθιστός θα παίρνει το λουτρό του, ένα όρνιο ξαφνικά θα ορμά, θ' αρπάξει δυο προδάτων το αντίτιμο, κι επάνω στο θεό θα το πηγαίνει.	1700 [1623]
ΗΡ.	Εγώ ψηφίζω να ξαναπάρουν τα πουλιά το σκήπτρο.	

1671-4 πολέμου... να κάμετε το δίκιο: Σύγκρινε τα λόγια αυτά του Πει. με όσα λένε οι Αθηναίοι στους Κορινθίους, μετά τη μάχη στα Σύβοτα (433 π.Χ., έξω από την Κέρκυρα): «Ούτε αρχίζουμε εμείς τον πόλεμο, άνδρες Πελοποννήσιοι, ούτε αθετούμε τη συνθήκη, ήρθαμε μόνο να βοηθήσουμε τούτους εδώ τους Κερκυραίους που είναι σύμμαχοί μας. Αν θέλετε να πάτε με τα πλοία σας οπουδήποτε αλλού, δε θα σας εμποδίσουμε, αν όμως κατευθυνθείτε με τα πλοία σας εναντίον της Κέρκυρας ή εναντίον κάποιας περιοχής που της ανήκει, δε θα μείνουμε, στο μέτρο που μπορούμε, άπραγοι» (Θουκυδίδης).

1683-4 τώρα οι θνητοί... όνομά σας: Εδώ διαφαίνεται ότι δεν πίστευαν στην παντογνωσία των θεών· υπήρχαν όμως και αντίθετες απόψεις που διατυπώνονται από ήρωες ή χορούς στην τραγωδία. Κι ο φιλόσοφος Σωκράτης, που πίστευε ότι οι θεοί γνωρίζουν τα πάντα και είναι παρόντες παντού, φαίνεται ότι διαφοροποιούνταν με αυτή του την αντίληψη από την κοινή αντίληψη της εποχής του περί θεών.

1690 σωστό... Ποσειδώνας: Ο Πο. ορκίζεται στον εαυτό του! Οι προηγούμενες παρατηρήσεις του θεού (βλ. στ. 1641-5 και τα αντίστοιχα σχόλια), έχουν ένα σαφή αριστοκρατικό χαρακτήρα και βρίσκονται κοντά στις αντιλήψεις των Αθηναίων αριστοκρατικών, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονταν και οι ιππείς που τον είχαν για προστάτη τους. Επομένως δεν είναι καθόλου περιεργό, αν ένας Αθηναίος αριστοκράτης (αφού σαν τέτοιος συμπεριφέρεται εδώ ο θεός!), ενδεχομένως και μέλος της τάξεως των ιππέων, ορκίζεται στο όνομα του θεού Ποσειδώνα.

1691 να Βαΐσατρέου: Αποδίδονται τα ακαταλαδίστικα λόγια του δάρδαρου θεού· μπορεί να είναι και η βαρβαρική απόδοση του ονόματος του Πεισέταιρου.

1692-3 μα κι ένα... σπουδαίο: Βλέπε την ίδια ιδέα στους στ. 625-6.

1694-5 τάξει... θεούς: Πανάρχαιη συνήθεια να τάξει κάποιος, να κάνει τάμα, στην περίπτωση που του ικανοποιηθεί κάποιο αίτημά του. «Παρακαλούσα επίμονα τα αδύναμα κεφάλια των νεκρών·| αν φτάσω στην Ιθάκη, τάξω ένα βόδι θηλυκό και στείρο, το καλύτερο,| να σφάξω στο παλάτι μου, να κάψω στην πυρά σκεύη πολύτιμα·| στον Τειρεσία χωριστά, μόνο σ' αυτόν, πως θα προσφέρω| κατάμαυρο κριάρι που ξεχωρίζει στο κοπάδι μας» (Οδ. λ 29-33).

1699-1700 λεφτά... λουτρό του: Αναφέρονται δύο δραστηριότητες κατά τη διάρκεια των οποίων μπορούσε να πέσει κάποιος θύμα κλοπής.

1702 δυο προβάτων το αντίτιμο: Αυτός που κρινόταν ένοχος κλοπής όφειλε, σύμφωνα με τη σχετική νομοθεσία, να καταβάλει στο μηνυτή ποσό ίσο με το διπλάσιο της αξίας του αντικειμένου που έκλεψε.

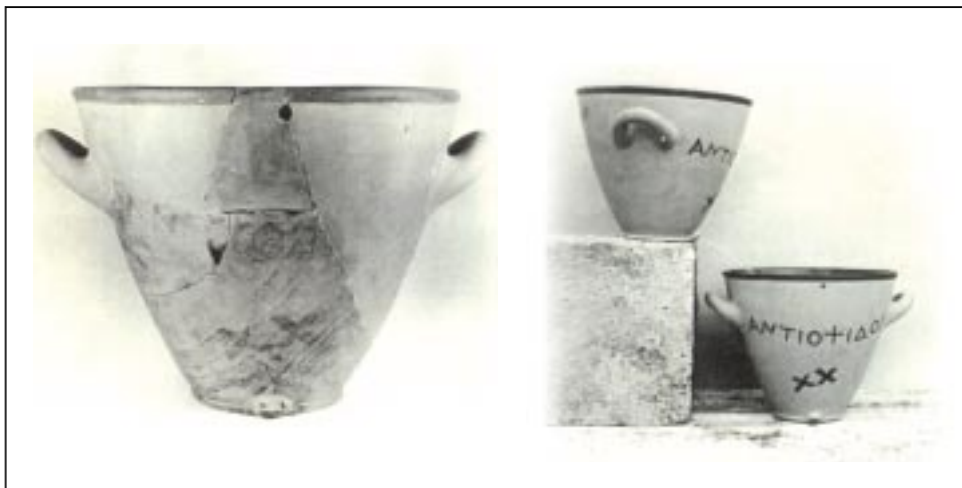

ΠΟ.	Μα και του Τριβαλλού τη γνώμη ρώτα.	1705 [1627]
ΗΡ.	Σ' αρέσουν, Τριβαλλέ, οι ξυλιές;	
ΤΡ.	Σαου νάκα	
	ράδδα όχι δάρα.	
ΗΡ.	Λέει πως έχω δίκιο.	
ΠΟ.	Αν συμφωνείτε οι δυο, κι εγώ το εγκρίνω.	
	Πεισέταιρε, το σκήπτρο είναι δικό σας.	
ΠΕΙ.	Μα κι άλλο κάτι μου έρχεται στη μνήμη.	1710 [1632]
	Την Ήρα την αφήνω εγώ στο Δία,	
	αλλά τη Βασίλεια, τη νέα κοπέλα,	
	σ' εμένα θα τη δώσετε γυναίκα.	
ΠΟ.	Δε θέλεις συμφιλίωση. Πάμε πίσω.	
ΠΕΙ.	Λίγο με γνοιιάζει. —Μάγερα, άκου· η σάλτσα	1715 [1636/7]
	πρέπει γλυκιά να γίνει.	
ΗΡ.	Βρε άνθρωπέ μου,	
	πού πας, βρε ευλογημένη Ποσειδώνα;	
	Για μια γυναίκα εμείς θα πολεμούμε;	
ΠΟ.	Και τι λοιπόν να γίνει;	
ΗΡ.	Ειρήνη, ειρήνη!	
ΠΟ.	Βρε χάχα, σε τυλίζουν· δεν το νιώθεις;	1720 [1641]
	Ζημιώνεις τον εαυτό σου. Σαν πεθάνει	
	ο Δίας, αφού σε τούτους παραδώσει	
	τη βασιλεία, στην ψάθα εσύ θα μείνεις·	
	γιατί όσο διος βρεθεί, σαν κλείσει ο Δίας	
	τα μάτια του, δικό σου θα είναι.	
ΠΕΙ.	Θεέ μου,	1725 [1645/6]
	παγίδα που σου στήνει! Έλα κοντά μου,	
	να σου εξηγήσω. Ο θεός σου, καημενούλη,	
	σε ξεγελάει· απ' όσα έχει ο γονιός σου,	
	κατά τους νόμους τίποτα δεν παίρνεις·	
	γιατί είσαι νόθος γιος, δεν είσαι γνήσιος.	1730 [1650]
ΗΡ.	Νόθος εγώ; Τι λες!	
ΠΕΙ.	Ναι, μα το Δία·	
	η μάνα σου είναι ξένη. Γνήσια αδέρφια	
	αν είχε η Αθηνά, που είναι κορίτσι,	
	πώς θα μπορούσε να είναι κληρονόμα;	
ΗΡ.	Κι αν ο κύρης, πεθαίνοντας, σ' εμένα,	1735 [1655/6]
	το εξώγαμο παιδί, το διος τον γράψει;	
ΠΕΙ.	Ο νόμος δεν αφήνει. Ο Ποσειδώνας,	
	που τώρα εδώ σε ξεσηκώνει, πρώτος	
	μαζί σου θα πιαστεί και θ' απαιτήσει	

- 1706-7 σαου νάκα... δίκιο:** Τα ακαταλαδίστικα βαρβαρικά του Τριβαλλού «ερμηνεύει» ο Ηρακλής αυθαίρετα, όπως τον συμφέρει.
- 1708-9 αν συμφωνείτε... δικό σας:** Το ισχυρότερο μέλος της αντιπροσωπείας προσπάθησε να ανακόψει την υποχωρητικότητα του Ηρακλή, δεν αντιτάσσει όμως τίποτε στη «γνώμη» του Τριβαλλού. Και να σκεφθεί κανείς πώς διατυπώθηκε αυτή και υπό ποιες συνθήκες!
- 1711-3 την Ήρα... γυναίκα:** Από θέση ισχύος ο Πει. και αφού ήδη εξασφάλισε το σκήπτρο που ζητούσε, θέτει το νέο του όρο, απαιτεί τη Βασίλεια, όπως τον είχε συμβουλευσει ο Προμηθέας (βλ. στ. 1607-12).
- 1715-6 μάγερα... να γίνει:** Ο Πει. δε διαπραγματεύεται αλλά απαιτεί, γι' αυτό και δε συνεχίζει τη συζήτηση με τον Ποσειδώνα αλλά στρέφεται προς το μάγισσα. **μάγερα** (αρχ. *μάγειρα*)• ο μάγισσος ήταν επαγγελματίας που προσλαμβάνονταν για να προσφέρει τις υπηρεσίες του σε εορταστικές εκδηλώσεις.
- 1718 για μια γυναίκα εμείς θα πολεμούμε;** (αρχ. *ήμεις περι γυναικός μιᾶς πολεμήσομεν*): Τέτοια περίπτωση ήταν εκείνη της Ελένης, που για χάρη της έγινε ο Τρωικός πόλεμος.
- 1721-3 σαν πεθάνει... θα μείνεις:** Ο Ποσειδώνας μιλάει για το Δία να είναι ένας κοινός θνητός και όχι ο βασιλιάς των θεών. Σ' αυτή την αυθαίρετη και μη ανταποκρινόμενη στις τότε πεποιθήσεις αντίληψη στηρίζει ένα λανθασμένο επιχείρημα, όπως το αποκαλύπτει στη συνέχεια ο Πει.
- 1726-7 έλα κοντά μου, να σου εξηγήσω:** Ο διάλογος μεταξύ Πει. και Ηρ. διεξάγεται μέχρι το στίχο 1752 σε απόσταση από τον Ποσειδώνα.
- 1729 κατά τους νόμους:** Ο Πει. υπάγει και τους θεούς στη νομοθεσία που ίσχυε στην Αθήνα! Στη Αθήνα, στην περιοχή Κυνοσάργους και σε χώρο αφιερωμένο στη λατρεία του Ηρακλή, υπήρχε γυμναστήριο (αρχ. *γυμνάσιον*) για να γυμνάζονται οι χαρακτηρισμένοι ως νόθοι.
- 1732-4 γνήσια αδέρφια... κληρονόμα:** Δεν έχει σημασία για την κωμική επιχειρηματολογία αν ο Άρης, ο Απόλλων και ο Ήφαιστος ήταν γνήσια παιδιά του Δία.

	του Δία το διος, σα γνήσιος αδερφός τον. Τον Σόλωνα άκου ο νόμος πώς το λέει: «Όταν υπάρχουν νόμιμα παιδιά, το εξώγαμο δεν έχει κληρονομικά δικαιώματα· αν δεν υπάρχουν νόμιμα παι- διά, τότε κληρονομούν οι πιο στενοί συγγενείς».	1740 [1659]
HP.	Ώστε απ' την πατρική περιουσία τίποτα δε μου ανήκει;	1745 [1667]
ΠΕΙ.	Μα το Δία, τίποτα. Δε μου λες; Σ' έχει γραμμένο στο μητρώο ο πατέρας σου;	
HP.	Δε μ' έχει· κι έλεγα πάντα μέσα μου: γιατί;	
ΠΕΙ.	Τι χάσκεις και ψηλά κοιτάς κι αγριεύεις; Έλα μαζί μου, να σε κάμω αφέντη, να σε ταΐζω του πουλιού το γάλα.	1750 [1671]
HP.	Δίκιο έχεις που γυρεύεις την κοπέλα· απ' την αρχή εγώ το 'πα· σου τη δίνω. Εσύ τι λες;	
ΠΕΙ.	Το αντίθετο ψηφίζω.	1755 [1676]
ΠΟ.	Τη λύση ο Τριβαλλός θα δώσει. Λέγε.	
ΠΕΙ.	Όμορφο τσούπρα ρήγισσα μεγάλο πουλιά να δώνει.	
TR.		
HP.	Λέει ότι τη δίνει.	
ΠΟ.	Καθόλου· *δε λέει πως τη δίνει· βαρβαρίζει μόνο σαν τα χελιδόνια.*	1760 [1681]
ΠΕΙ.	Λοιπόν τη δίνει, λέει, *στα χελιδόνια.	
ΠΟ.	Ε τότε, κλείστε ειρήνη εσείς οι δύο· αφού έτσι σας αρέσει, εγώ σωπαίνω.	
HP.	Όσα μας είπες τα δεχόμαστε όλα. Έλα ψηλά στον ουρανό μαζί μας, τη Βασίλεια να πάρεις κι όλα τ' άλλα.	1765 [1686]
ΠΕΙ.	Σα να το ξέραμε ότι θα γινόταν γάμος· ορίστε, είν' έτοιμα, σφαγμένα.	
HP.	Θέλετ' εσείς να σύρετε, κι ωστόσο να μείνω εγώ, τα κρέατα να ψήσω;	1770 [1690]
ΠΟ.	Α βρε λιχούδη· εσύ το κρέας θα ψήσεις; Έλα μαζί μας.	
HP.	Τι καλά που θα 'ταν!	
ΠΕΙ.	Δώστε μου αμέσως μια στολή του γάμου.	

- 1747-8 σ' έχει... ο πατέρας σου:** Για να αποκτήσει κάποιος πλήρη δικαιώματα Αθηναίου πολίτη έπρεπε να ανήκει σε μια *φρατρία*. Η ένταξη ενός νέου στις *φρατρίες*, που γινόταν επίσημα κατά την ενηλικίωσή του, εορταζόταν σε ειδική εορτή, τα *Απατούρια*, με θυσίες, αγώνες επίδειξης και εορταστικά γεύματα.
- 1756 τη λύση ο Τριδαλλός θα δώσει:** Η έκδοση των κρίσιμων διαπραγματεύσεων για το μέλλον των θεών εξαρτάται τελικώς από το δάρδαρο, απαίδευτο και άδουλο Τριδαλλό! Οι υπαινιγμοί για τις πολιτικές συνθήκες στην Αθήνα είναι σαφείς, αφού η αντιπροσωπεία των θεών έχει τόσα αθηναϊκά γνωρίσματα.
- 1760 δαρδαρίζει:** μιλάει δαρδαρικά, ακαταλαδίστικα. Οι αρχαίοι Έλληνες παρομοίαζαν το άκουσμα κάθε ξένης γλώσσας με τιτίδισμα χελιδονιών.
- 1772 τι καλά που θα 'ταν:** Έτσι σκέφτεται ο Ηρακλής για την περίπτωση που θα τον άφηναν οι άλλοι θεοί της αντιπροσωπείας να μείνει, ώστε να «περιποιηθεί» αυτός τα κρέατα.

Κλεψύδρα, 5ος π.Χ. αι.
(βλ. στο σχόλιο του στ. 1175). [American School of Cl. St. at Athens]

ΧΟ.

Μες στις Φανές, εκεί κοντά
που 'ναι η Κλεψύδρα, θρίσκεται
μια ράτσα κατεργάριξη,
γλωσσοκοπανοφάηδες·
αυτοί όλοι με τις γλώσσες τους
σπέρνουνε και θερίζουνε,
τρυνούνε και συγκολογούν·
είναι μια ράτσα ξενικιά,
κάτι Γοργίες και Φίλιπποι.
Κι απ' τους Φιλίππους, τους παλιούς
γλωσσοκοπανοφάηδες,
βγήκε η συνήθεια εδώ, παντού
στην Αττική, να κόβουνε
χώρια τη γλώσσα των σφαχτών.

[αντιστροφή
1775 [1695]

1780 [1699]

1785 [ ]

«Τ' αστροπελέκι... του Δία το φτερωτό» (Όρν. 1797-8)
Ο Δίας με το σκήπτρο του και τον κεραυνό
(5ος αι. π.Χ., Βερολίνο). [Εκδοτική Αθηνών]

Σκωπτικό άσμα 1774-1787 (αντιστροφή)

1774-5 μες στις Φανές... Κλειψύδρα: Υπήρχε τοπωνύμιο πραγματικό (στη Χίο) με αυτό το όνομα (*Φάναι*): αναφέρεται ωστόσο εδώ, γιατί θυμίζει τη λέξη *φαίνω* = φανερώνω, καταγγέλω κάποιον ή κάτι ως παράνομο. **Κλειψύδρα:** είναι κι αυτή αθηναϊκό τοπωνύμιο, πρόκειται για μια πηγή στη ΒΔ πλευρά του δρόχου της Ακρόπολης· αναφέρεται όμως εδώ, γιατί έτσι λεγόταν και το όργανο εκείνο που χρησιμοποιούσαν στα δικαστήρια ως χρονόμετρο για τη διάρκεια του λόγου των διαδίκων.

1776-7 ράτσα... γλωσσοκοπανοφάδες: Αριστοφανικής σύλληψης γένος που σχετίζεται με τη δραστηριότητα της γλώσσας, με ανθρώπους που ζουν από τη γλώσσα τους.

1778-80 με τις γλώσσες τους... συκολογούν (αρχ. *οἱ θερίζουσίν τε καὶ σπείρουσι καὶ τρυγῶσι ταῖς γλώτταισι συνάζουσί τε*): Όλα τα ρήματα χρησιμοποιούνται με μεταφορική σημασία. Οι στίχοι αυτοί αποτελούν τον ορισμό και την ερμηνεία για το όνομα του γένους που επινόησε ο ποιητής, ενέργεια απαραίτητη για το αρχαίο κοινό που αιφνιδιαστικά ακούει μια άγνωστή του σύνθετη λέξη· ο ποιητής ενδιαφερόταν να μην περνούν απαρατήρητα τα ευρήματά του, ιδίως όταν τους απέδιδε ιδιαίτερη σημασία. Από τα ρήματα που χρησιμοποιούνται φαίνεται ότι οι άνθρωποι του γένους αυτού αποκομίζουν ωφέληματα από τη δραστηριότητα της γλώσσας τους. **συκολογούν**· το ρήμα που σημαίνει «κόδω ώριμα σύκα», αναφέρεται εδώ γιατί θυμίζει το *α'* συνθετικό της λέξης *συκοφάντης*, *συκοφαντία*· για το *β'* συνθετικό έχει φροντίσει ο ποιητής με το τοπωνύμιο του στίχου 1774.

1782 Γοργίες και Φίλιπποι: Γίνεται αναφορά στο Γοργία, τον ονομαστό σοφιστή από τη Σικελία (5ος π.Χ. αι.), που δίδαξε την τέχνη του στην Αθήνα· το όνομά του φέρει ένας διάλογος του φιλοσόφου Πλάτωνα. Ο Φίλιππος πρέπει να ήταν μαθητής του που είχε μάθει τη σοφιστική τέχνη και την ασκούσε συκοφαντώντας.

1785-7 δγήκε η συνήθεια... σφαχτών: Τη γλώσσα των σφαχτών, ως ιδιαίτερα εύγευστη, την αποχώριζαν από το σφάγιο, την έκοβαν ξεχωριστά, την προορίζαν γι' αυτόν που έκανε τη θυσία. Εδώ ο Αριστοφάνης, εφαρμόζοντας την κωμική λογική, ερμηνεύει μια πολύ παλιά συνήθεια με ένα φαινόμενο πολύ μεταγενέστερο, που παρατηρούνταν την εποχή εκείνη. Το φαινόμενο αυτό ήταν η μελέτη της γλώσσας, δηλαδή του λόγου και της ικανότητας του λόγου, υπό την επίδραση της σοφιστικής διδασκαλίας (βλ. τους δημόσιους ρήτορες—δημαγωγούς, τους κατηγόρους—συκοφάντες).

Ερωτήματα

1. Ο θεός Ποσειδώνας απαγγέλλοντας τους στίχους 1639-1648 δεν απευθύνει τους λόγους του σε ένα μόνο πρόσωπο, αλλά σε διάφορα και όχι πάντα ταυτόχρονα σε όλα. Δώσε τις αναγκαίες οδηγίες σε κάποιον που πρόκειται να παίξει αυτόν το ρόλο· σε ποιον θα στρέφεται κάθε φορά; σε ποιο ακριβώς σημείο;
2. Προσδιόρισε τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της συμπεριφοράς του Ηρακλή κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων. Ήταν απ' αρχής μέχρι τέλους η στάση του η ίδια; Ποιοι παράγοντες καθόρισαν αποφασιστικά τη στάση του;

ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ

Ω φτερωτά πουλιά μακαρισμένα,
που ζείτε σε μιαν άφραστη ευτυχία,
μέσα στο αρχοντοπάλατο δεχτείτε
τον αρχηγό. Σιμώνει. Τέτοια λάμψη
δεν έχει ούτε *ολόφωτο αστέρι,*
που αστράφτει στο χρυσόλαμπό του θόλο,
ούτε οι αχτίδες του ήλιου, που το φως τους
μακριά σκορπούν. Ολόλαμπρος σιμώνει
κρατώντας *πεντάμορφη γυναίκα,*
τ' αστροπελέκι πάλλοντας, το δέλος
τον Δία το φτερωτό. Παντού τριγύρω
σκορπιέται μύρο υπέροχο στα ουράνια
—ω θέαμα!— κι οι λαφριές απλώνουν ανύρες
καπνού *θυμιαμάτων δαχτυλίδια.
Μα να τος κι ο ίδιος. Το ιερό της Μούσας
στόμα ας ανοίξει, για να πει τα εγκώμια.

1790 [1708]

1795 [1712]

1800 [1717]

ΧΟ. (κ.)

Κάντε πίσω, κάντε θέση, ανοίξτε, μπειτε στη σειρά·
τρέξτε με απλωτά φτερά
γύρω απ' τον καλότυχό μας στη μεγάλη του χαρά.

1805 [1721]

ΧΟ.

Ω ομορφιές, δροσιές και κάλλη!
Ω που ο γάμος σου ευτυχία φέρνει *στην πόλη μας* μεγάλη!

ΕΞΟΔΟΣ 1788-1851

Ιερός Γάμος και Εγκώμιο του κωμικού ήρωα

1788-1803 ω φτερωτά... για να πει τα εγκώμια: Με ύφος αγγελιαφόρου τραγωδίας αναγγέλλει την άφιξη του ανώτατου άρχοντα. Το θέαμα του Πει., του ανθρώπου που έχει εξωτερικά χαρακτηριστικά πουλιού, δημιουργεί αντίθεση με το τραγικό ύφος και το περιεχόμενο των λόγων του αγγελιαφόρου. Στα λόγια του αγγελιαφόρου διακρίνουμε α) μακαρισμό (στ.1788), β) την επισημάνση ότι ο αναμενόμενος πλησιάζει (στ. 1791), γ) παρομοίωση αυτού που πλησιάζει με λαμπρό αστέρι (στ. 1791-2), δ) σκηνικό ιδιαίτερου, ιερού γάμου (στ. 1789-90), αφού όλοι ξέρουν ποια είναι αυτή που θα συνοδεύει τον Πει. (βλέπε στ. 1608-12, 1712-3, 1765-6), και ε) αναφορά στα διακριτικά θεού και μάλιστα του Δία (στ. 1797-8). Όλα προδιαθέτουν ότι αυτός που έρχεται, έρχεται ως θεός, ως νέος θεός στη θέση του Δία!

1790-1 δεχτείτε τον αρχηγό: Ο Πει., ο «σωτήρας» των πουλιών (στ. 583) που αποκαλούνταν και «άρχοντας» (στ. 1174), αποκαλείται τώρα «αρχηγός», η ακριβέστερη απόδοση της αρχαιοελληνικής λέξης *τύραννος* θα ήταν «ανώτατος άρχοντας».

1791-5 τέτοια λάμψη... σκορπούν: Σαν αστέρι λάμπει ένας θεός. Έτσι λάμπει κι η Αθηνά, όταν πηγαίνει, σταλμένη από το Δία, στο στρατόπεδο των Τρώων και των Αχαιών για να τους κάμει να συγκρουστούν. «Κι όπως του πανούργου Κρόνου ο γιος στέλνει ένα αστέρι,| σαν σημάδι για τους ναύτες ή και για στρατό μεγάλο,| λαμπερό, και από τούτο ξεπηδούν πολλοί σπινθήρες·| μ' αυτό όμοια η Παλλάδα Αθηνά στη γη εχύθη,| και επήγε ανάμεσά τους· κι ως την είδαν θαμπωθήκαν| κι οι ιππόδαμοι οι Τρώες κι οι ευκνήμιδες Αργείοι» (Ιλ. Δ, 75-80). Το ίδιο λαμπερός μ' ένα αστέρι είναι και όποιος έχει ιδιαίτερη ομορφιά. Ο Πεισέταρος έχει και τα δύο.

1797 τ' αστροπελέκι πάλλοντας (αρχ. *πάλλον κεραυνόν*): Ο Πει. μπορεί να πήγε στον ουρανό με την αντιπροσωπεία των θεών για να φέρει, εκτός από τη Βασίλεια, το σκήπτρο του Δία (βλ. στ. 1675 και 1765-6), τελικά όμως επιστρέφει στη Νεφελοκοκκυγία με τον κεραυνό. Σκήπτρο έχουν κι άλλοι, κεραυνό όμως μόνο ο Δίας.

1799 σκορπιέται μύρο υπέροχο: Δεν είναι μόνο το θέαμα υπέροχο, αλλά και οι μυρωδιές που διαχέονται, όταν πλησιάζουν οι θεοί.

1801 καπνού θυμιαμάτων (αρχ. *θυμιαμάτων καπνοῦ*): Η ανταπόκριση των ανθρώπων στην εμφάνιση του θεού.

Εμφανίζεται ο Πει. κρατώντας κεραυνό και έχοντας δίπλα του τη Βασίλεια, ένα βουδό γυναικείο πρόσωπο· κινούνται μαζί προς την ορχήστρα.

1804 κάντε πίσω... σειρά: Μια σειρά από παραγγέλματα-προτροπές του χορού, στρατιωτικού χαρακτήρα, προς τον εαυτό του, που πρέπει να συνοδεύονταν από ανάλογες κινήσεις του· ο χώρος της ορχήστρας και ο χορός των πουλιών υποδέχονται το νέο Δία και τη θεά-σύντροφό του. Οι καλεσμένοι στους γάμους δεν παραμερίζουν για να περάσει το ζευγάρι των νεονύμφων ανάμεσά τους;

- ΧΟ. (κ.)** *Απ' τον άνθρωπο αυτόν
ο λαός των πουλιών
είδε μύρια αγαθά.
Με τραγούδια νυφιάτικα,
με τραγούδια του γάμου δεχτείτε
*αυτόν και τη Βασίλεια.** **1810 [1727]**
- ΧΟ.** *Με όμοιο νυφικό τραγούδι
κάποτε ένωσαν οι Μοίρες
με την Ήρα την ολύμπια
τον τρανό του Ολύμπου αφέντη,
που τετράψηλο έχει θρόνο.
Ω χαρές, Υμέναιε ω!* **1816 [1734]** *[στροφή]*
- Πάνω στο άρμα, με το Δία
και τη ζηλευτή την Ήρα,
ο Έρωτας, δροσιές γεμάτος,
χρυσοφτέρουνγος, κρατούσε
δυνατά τα χαλινάρια.
Ω χαρές, Υμέναιε ω!* **1820 [1736]** *[αντιστροφή]*
- ΠΕΙ.** *Τα τραγούδια κι οι ύμνοι μεγάλη μου δώσαν χαρά·
τα καλά σας τα λόγια μ' ευφραίνουν βαθιά.*
- ΧΟ. (κ.)** *Μα να υμνήσετε θέλω κι αυτές τις θροντές
που τραντάζουν τη γη
και του Δία τη φλογάτη αστραπή
και μαζί τον αφνύ τρομερό κεραυνό
που φλογίζει και καίει.* **1825 [1738]**
- ΧΟ.** *Ω εσύ τρανό της αστραπής, ολόχρυσο εσύ φέγγος,
πυραχτωμένη κεραυνέ, θεϊκό του Δία πελέκι,
κι εσείς γεννήτρες της θροχής, θροντές μας κοσμοσείστρες,
τόρα μ' εσάς ο αφέντης μας, μ' εσάς τη γη τραντάζει·
*Χάρη σε σέ στα χέρια του των όλων η εξουσία,
δικιά του και η Βασίλεια, η ομόθρονη του Δία.
Ω χαρές, Υμέναιε ω!* **1830 [1745]**
- ΧΟ.** *Ω εσύ τρανό της αστραπής, ολόχρυσο εσύ φέγγος,
πυραχτωμένη κεραυνέ, θεϊκό του Δία πελέκι,
κι εσείς γεννήτρες της θροχής, θροντές μας κοσμοσείστρες,
τόρα μ' εσάς ο αφέντης μας, μ' εσάς τη γη τραντάζει·
*Χάρη σε σέ στα χέρια του των όλων η εξουσία,
δικιά του και η Βασίλεια, η ομόθρονη του Δία.
Ω χαρές, Υμέναιε ω!* **1835 [1749]**
- ΠΕΙ.** *Νύφη ακολουθάτε και γαμπρό,
ω εσείς συντρόφοι φτερωτοί,
εκεί στον Δία τις *ανλές,
στην κλίνη μας τη νυφική.* **1840 [1754]**

1809-14 από τον άνθρωπο αυτόν... και την Βασίλεια: Μετά το χορό ο κορυφαίος χαρακτήριζει τον Πει. ευεργέτη του γένους των πουλιών και στη συνέχεια προτρέπει τα μέλη του χορού να κάνουν δεκτό το ζευγάρι των νεονύμφων με τραγούδια ταιριαστά, του γάμου. Η υπογραμμισμένη υπόδειξη («απ' τον άνθρωπο αυτόν», αρχ. *διὰ τόνδε τὸν ἄνδρα*) και η προστακτική («δεχτείτε», αρχ. *δέχεσθε*), που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την εμφάνιση ενός θεού ανάμεσα στους ανθρώπους, δίνουν στη γλώσσα των στίχων αυτών χαρακτήρα λατρευτικό. **τον άνθρωπο**· παρά τη σκηνική εμφάνισή του ο Πει. δεν παύει να είναι άνθρωπος· η επαφή με την πραγματικότητα συντηρείται μέχρι τέλους!

1815-26 με όμοιο... ω χαρές, Υμέναιε ω!: Το τραγούδι αυτό περιλαμβάνει δύο στοιχεία που συναντάμε σε τραγούδια του γάμου από την αρχαιότητα: το μυθολογικό παράδειγμα («με όμοιο... τραγούδι κάποτε...») και την επωδό. Το παράδειγμα δημιουργεί αναλογία μεταξύ του ζευγαριού των νεονύμφων και του μυθικού ζευγαριού. Η ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου παραδείγματος έγκειται στο ότι ο Πει. δεν παρουσιάζεται σαν άλλος, αλλά ως νέος Δίας, σε αντικατάσταση του πραγματικού! Η αναλογία μπορεί να δημιουργήσει και αρνητική σκέψη για το νέο ζευγάρι· η Αλκυόνη και ο άντρας της ήταν εκείνοι που τιμωρήθηκαν από το Δία και έγιναν πουλιά, επειδή υπερηφανεύονταν ότι ήσαν ευτυχισμένοι σαν το Δία και την Ήρα (βλ. και σχόλιο στους στίχους 1666-9).

1823-5 ο Έρωτας... τα χαλινάρια: Ο Έρωτας στο ρόλο του παράνυμφου, δηλαδή του κουμπάρου, που οδηγεί το αμάξι με το ζευγάρι των νεονύμφων από το πατρικό σπίτι της νύφης στο νέο σπίτι.

1829-33 μα να υμνήσετε... και καίει: Ο κορυφαίος αναφέρεται στα τρία εντυπωσιακά χαρακτηριστικά γνώρισμα του διακριτικού του Δία που κρατά ο Πει. στα χέρια του και προτρέπει το χορό να υμνήσει α) «τις βροντές που τραντάζουν τη γη»: οι αρχαίοι Έλληνες έκαναν συχνά σύγχυση μεταξύ βροντής και σεισμού· ίσως επειδή ο σεισμός συνοδεύεται συχνά και από βροχή, β) την αστραπή και γ) τον κεραυνό. Ο χορός ανταποκρίνεται ανάλογα στην προτροπή, αποδίδοντας τιμή στα τρία χαρακτηριστικά (στ. 1834-7).

1839 η ομόθυνη του Δία: Σύμφωνα με το αρχαίο κείμενο η Βασίλεια κάθεται δίπλα στο θρόνο του Δία (αρχ. *πάρεδρος Διός*), ρόλος που παραδοσιακά ανήκε στη Δικαιοσύνη (αρχ. *Δίκη*). Αυτός που κάθεται δίπλα σε κάποιον υψηλό αξιωματούχο είναι το δεξί του χέρι, ο βοηθός του· βλέπε πώς περιγράφει ο Προμηθέας το έργο της Βασίλειας (στ. 1608-12), είναι αυτή που «επιβλέπει» (στ. 1608, αρχ. *ταμιεύει*), διαχειρίζεται δηλαδή «τον κεραυνό του Δία, μα κι όλα τ' άλλα» (στ. 1609).

1843 εκεί στον Δία τις αυλές: Ως νέος Δίας προβάλλει την απαίτηση να κατευθυνθεί εκεί.

ΧΟ.

Το χέρι σου άπλωσε, καλή,
και πιάσε με έτσι απ' τα φτερά
και χόρενε μ' εμέ· ελαφρά
θα σε σηκώνω εγώ ψηλά.
Ω λαλαλά λαλά λαλά!
Χαίρε, μεγάλε νικητή
και πρώτε απ' όλους τους θεούς.

1845 [1759/60]

1851 [1765]

«Νύφη ακολουθάτε και γαμπρό» (Όρν. 1841)
Γαμήλια πομπή. Η νύφη οδηγείται στο σπίτι του γαμπρού.
Οι νεόνυμφοι είναι πάνω στην άμαξα. Ακολουθεί νυφική πομπή από άνδρες και γυναίκες
(Κορινθιακός κρατήρας, αρχές 6ου π.Χ. αι.). [Εκδοτική Αθ.]

1846 πιάσε με... φτερά (αρχ. *πτερῶν ἐμῶν λαβοῦσα*): Ο Πει. αφού είναι ντυμένος πουλί, εξακολουθεί να έχει και φτερά, όχι χέρια!

1847 και χόρευε μ' εμέ (αρχ. *συχόρευσον*): Αναγκαίο παρακολούθημα του γάμου ήταν και εξακολουθεί να είναι ο χορός.

1847-8 ελαφρά... ψηλά: Αφού η Βασίλεια δε διαθέτει φτερά, θα μετακινείται με τα δικά του!

1849 ω λαλαλά... λαλά: Κραυγή νίκης.

1851 πρώτε απ' όλους τους θεούς (αρχ. *ὦ δαιμόνων... ὑπέρτατε*): Πώς να μην αποκληθεί έτσι από το χορό ο Πει. που έχει τον κεραυνό, το κατεξοχήν διακριτικό του Δία, και για γυναίκα του έχει τη Βασίλεια που διαχειρίζεται όλα τα πράγματα του Δία! Έφυγε από την Αθήνα με το φίλο του «τόπο ήσυχο ζητώντας» (στ. 47), φθάνει στο σημείο να τον αποκαλούν τα πουλιά «σωτήρα» (στ. 583), ύστερα ονομάζεται «άρχοντας» (στ. 1174) και καταλήγει να προσαγορεύεται «πρώτος απ' όλους τους θεούς»! Ολοκληρώνει έτσι μια εντυπωσιακή, θαυματική και, αν θυμάται κανείς το ξεκίνημά του, όχι αναμενόμενη πορεία.

ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

1. Σκέψου και πάλι, συνδυάζοντας την απάντηση σε ανάλογο ερώτημα πιο πριν (ερώτημα 8 του επιρρηματικού αγώνα στ. 488-664) με όσα ακολούθησαν μέχρι τώρα: ποια τύχη είχε η αρχική πρόθεση του Πεισέταιρου να εγκαταλείψει την Αθήνα; Πέτυχε αυτό που ήθελε; Τι τέλος πάντων πέτυχε ο Πεισέταιρος;
2. Συγκέντρωσε εκείνα τα στοιχεία της Νεφελοκοκκυγίας που τη συνδέουν ή τη σχετίζουν με την Αθήνα.
3. Η νέα πολιτεία, η Νεφελοκοκκυγία, είναι κατά τη γνώμη σου κάτι εντελώς διαφορετικό από την Αθήνα, μια καλύτερη Αθήνα ή κάτι άλλο; Για να απαντήσεις αξιοποίησε τα στοιχεία που συγκέντρωσες κατά την επεξεργασία του προηγούμενου ερωτήματος.
4. Ποιος ήταν ο ρόλος του χορού στην κωμωδία αυτή; Συνέβαλε με την παρουσία του στην εξέλιξη της υπόθεσης; Είχε χαρακτήρα συμβούλου ή απλού σχολιαστή; Παρακολουθούσε όσα γίνονταν γύρω του χωρίς δυνατότητα παρέμβασης; Ήταν πρωταγωνιστής ή ήταν εντελώς αμέτοχος; Είχε σταθερό ή μεταβαλλόμενο ρόλο; Προσδιόρισε τη συμβολή του.

